

В.В. БІЛОБРОВЕЦЬ

**СТУДІЇ З ФІЛОЛОГІЇ
ЖИТОМИРЩИНИ:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ЖИТОМИР – 2008

УДК 821.161.2-1
ББК 83.3 (4 Укр)6
Б 56

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор
(кафедра українського літературознавства
та компаративістики ННІФЖ
ЖДУ імені Івана Франка)

П.В. Білоус

кандидат філологічних наук, доцент
(кафедра полоністики Інституту філології
КНУ імені Т.Г.Шевченка)

В.О. Єршов

*Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(протокол № від 2008 р.)*

Білобровець В.В.

Б 56 Студії з філології Житомирщини: історія, теорія /
В.В. Білобровець. – Житомир: ЖДУ, 2008. – 72 с.

Навчальний посібник призначений для ознайомлення студентів з долею, педагогічною і науковою діяльністю яскравих персоналій філологічної галузі нашого краю і, зокрема, ЖДУ ім. І.Франка, з літературними та науковими виданнями, зі зразками концептуального аналізу художніх творів письменників-земляків. Вміщені розвідки допоможуть студентам краще зрозуміти непересічність і значимість наукової та літературної спадщини Житомирщини, відчувати близькість і причетність до цих славних традицій.

© Білобровець В.В., 2008

ЗМІСТ

I. Історичний розділ	4
1. Доля і наукова спадщина Євгена Олександровича Ненадкевича	4
2. Євген Михайлович Кудрицький – педагог, мовознавець, перекладач	22
3. Іван Лаврінович Дмитрук – книголюб і просвітитель	34
4. Ювілейне видання Іваном Огієнком «Граматики української мови» О. Павловського	38
5. «Червона грань» – студентський журнал Волинського ІНО	45
6. «Волинь-Житомирщина»: імена, тематика, рубрики	49
II. Теоретичний розділ	59
1. Особливості творення сценарного типу в драматургії Лесі Українки	59
2. Наукова перспективність літературознавчої спадщини М.Рильського	66
3. Поезія як генератор наснаги. (Шляхи та особливості драматизації лірики О. Ольжича)	69

ІСТОРИЧНИЙ РОЗДІЛ

Доля і наукова спадщина

Євгена Олександровича Ненадкевича

З ім'ям відомого українського науковця і педагога Євгена Олександровича Ненадкевича пов'язано багато значних непересічних літературознавчих досліджень. Спектр літературних інтересів вченого був надзвичайно широким. Окрім праць, присвячених українським письменникам XIX – XX ст. опубліковано різноманітного характеру статті, розвідки про творчість О. де Бальзака, Й.Гете, Ч.Діккенса, А.Міцкевича, П.Меріме, Г. де Мопассана, Р.Ролана, А.Франса, М.Горького, Ф.Достоевського, О.Пушкіна, Л.Толстого та ін. Головна ж увага дослідника була зосереджена на постатях Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, В.Стефаника. Понад п'ятдесят друкованих робіт налічує наукова спадщина Є.Ненадкевича (див. додаток). Це, з одного боку, оглядові критичні, літературознавчі статті, в яких автор підводить загальні підсумки досягнень української та зарубіжної літератури, з другого – це спеціальні історико-теоретичні дослідження, присвячені окремим питанням вивчення творчості класиків. А найбільш вагомий внесок вченим зроблено у вивчення життя і творчості Т.Г.Шевченка. Свідченням визнання високої вартісності шевченкознавчих студій стала, зокрема, стаття про Є.О.Ненадкевича в «Шевченківському словнику».

У 1993 р. завдяки публікаціям житомирських журналістів І.Ліберди та С.Ткача ім'я талановитого літературознавця було повернуто пам'яті земляків, і це

стало поштовхом досліджень про долю і наукову спадщину Є.О.Ненадкевича¹. Згадка про нього є і в історичному нарисі ЖДУ ім. І.Франка.

Народився Євген Олександрович Ненадкевич в селі Довгалівці на Волині (тепер Тернопільська область) 29 грудня 1882 року² (за автобіографією р.н. – 1883)³ в родині священика. Згодом, після смерті батька в 1887 р., сім'я мешкала у м. Крем'янці. Там, в Крем'янецькій бурсі, одержано нижчу освіту. Сердню – у Волинській духовній семінарії. Вищу – в Петербурзькій духовній академії, яку в 1907 р. закінчив магістрантом словесного відділу.

В роки 1907-1919 Є.О.Ненадкевич працює викладачем російської та зарубіжної словесності в комерційній школі Кременчука, у Волинській духовній семінарії, в комерційній школі та жіночих гімназіях Житомира. Зокрема, у 1912-1915 рр. у Волинському жіночому училищі духовного відомства читав курс історії педагогічних вчень⁴. З 1917 р. Викладав також українську мову і літературу в житомирських школах, на вчительських курсах та для урядовців. Був запрошений з 20 вересня 1917 р. читати лекції з теорії грецької літератури і літературу епохи Відродження на історико-

¹ Новохатько І. (Ліберда І.) Віддано зачитувався Кобзарем // Радянська Житомирщина. – 1993. – 16 березня.; Ткач С. Народився в сорочці // Радянська Житомирщина. – 1993. – 26 червня; Білобровець В. Доля і наукова спадщина Є.О.Ненадкевича // Волинь і волинське зарубіжжя. Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. – Луцьк. – 16-18 червня 1994 р. – Луцьк, 1994. – С.247-250.

² Шевченківський словник. – К., 1977. – Т.2. – С.43.

³ Ненадкевич Є.О. Автобіографія (Приватний архів – далі П.а. Дані автобіографії використовуються протягом всієї статті).

⁴ Фотинський О.А. Очерк истории Волинского женского училища духовного ведомства за 50 лет его существования (1864-1914). – Житомир, 1914. – Приложение №1. – С.4.

філософському факультеті Волинського народного університету в Житомирі⁵. Перерва в педагогічній діяльності припала лише на час Першої світової війни, коли перебував на військовій службі в складі Всеросійського земського Червоного Хреста, про що свідчить фото 1915 р.: Є.Ненадкевич у військовій формі, на лівому рукаві біла пов'язка із зображенням червоного хреста і написом по колу «Всѣросійській зѣмській Красный Крест»⁶.

У 1919 р. засновано Волинський інститут народної освіти (ІНО), пізніше перетворений у Житомирський педагогічний інститут. Будучи одним з ініціаторів заснування вузу⁷, Євген Олександрович стає першим викладачем української філології, а згодом деканом словесно-історичного факультету, членом першої інститутської вченої ради, до якої увійшли такі визначні науковці як історик О.О.Фотинський, природодослідник, фізик і метеоролог М.П.Кудрицький, диригент і музикознавець М.П.Гайдай, етнограф В.Г.Кравченко⁸. Окрім ІНО, молодий педагог читав лекції (до 1925 р.) на житомирських педкурсах (педшколі), також з червня 1922 року обіймав посаду заступника голови губернського архівного управління, очолюваного О.О.Фотинським⁹.

Є.О.Ненадкевич прагнув максимально зреалізувати свій талант викладача, вихователя, організатора. Перші

⁵ Волинские народные известия. – Житомир, 1917. - №19.

⁶ П.а.

⁷ Хомичевський В. Вшанування вченого і педагога //Радянська Житомирщина. – 1963. – 30 червня.

⁸ Новохатько І., вказана праця; Радчук-Павленко С.Т. Імені Івана Франка // Наукові записки ЖДПІ ім. І.Франка. Серія історико-філологічна. Пам'яті Івана Франка. Том IV. – Житомир, 1956. – С.174.

⁹ Кондратюк Р. Державний архів Житомирської області. – Житомир, 1997. – С.10.

його курси (короткий курс української літератури, українська література загальна, теорія літератури)¹⁰, прочитані у Волинському ІНО, семінари, присвячені М.М.Коцюбинського, Лесі Українки, І.Франка, запроваджені вперше, дали плідні наслідки і для студентів і для викладачів. Грунтовно готувалося, наприклад, проведення Франківського семінару, що мав стати традиційним. Він був задуманий і запропонований Є.Ненадкевичем як ідея в травні 1925 р., а вперше відбувся у 1926 р., перейшовши через належні інстанції: ухвала предметної комісії, факультетської комісії, популяризація серед студентів¹¹. Тоді ж Євген Олександрович в числі інших порушив клопотання про присвоєння інституту імені І.Я.Франка. До десятих роковин смерті великого письменника за матеріалами Франківського семінару було видано збірник, у вступному слові до якого сам керівник зазначив, що «не самий пієтет до пам'яті патрона, до того, щоби засвоїти його велику ідейну та мистецьку спадщину, спонукав нас до організації Франківського семінару, - також і намір – через працю над цим напрочуд вдячним матеріалом Франкової творчості – прищепити нашим студентам смак і звичку до поглибленої, близької до наукової праці взагалі»¹². Семінар, що діяв до 1929 року, «напрямок і характером літературознавчих досліджень походив на аспірантуру і, користуючись підтримкою учителів шкіл, привернув увагу громадської думки. Працюючи регулярно по дві години на тиждень, члени

¹⁰ Матеріали до учбового плану Волинського інституту народної освіти на 1926-27 рр. Цикл соціально-економічний // Записки Волинського ІНО. – Житомир, 1927. – Кн.2. – С.150.

¹¹ Ненадкевич Є.О. Новий крок (Вступне слово) // Франківський семінар. Збірник до 10 роковин смерті Ів.Франка. – Житомир, 1926. – С.1.

¹² Там само.

Франківського наукового семінару глибоко вивчали літературознавчий процес, досліджували важливі питання творчості російських, українських та зарубіжних письменників, всебічно студіювали твори Івана Яковича Франка»¹³. Серед слухачів і учасників семінарів з'явилось в майбутньому немало послідовників свого вчителя в літературознавчій та педагогічній діяльності, зокрема П.Колесник, М.Пасічник, В.Плахотишина, Л.Сокирко, М.Хомичевський (Борис Ген).

За роки праці у Волинському ІНО (1919-1929 рр.) Євген Олександрович написав близько десятка статей і розвідок, перша з яких – «До характеристики творчості О.Кобилянської. Аналіз новели «Меланхолійний вальс» - була видрукувана в житомирському журналі «Світець» (1919 р., №1). Кількома роками пізніше літературно-дослідницька робота Є.О.Ненадкевича стає систематичною. Його статті, видрукувані в «Записках Волинського ІНО» за 1926-1927 рр. – «Франко і проблема читачівства», «Із студії над стилем Франкової і Стефаникової новели» (з додатком структуралістичної схеми композиції новели В.Стефаника «Злодій») – дістають схвальну оцінку професора О.і.Білецького (всередині 50-х рр. за пропозицією Олександра Івановича Є.Ненадкевич разом з аспірантом Інституту літературознавства АН УРСР М.Грицотою поглиблювали ці дослідження)¹⁴. І справді, стиль вже перших праць молодого науковця відзначався чіткістю постановки проблеми, новаторством і глибиною дослідження, вдалим поєднанням формального і смислового аналізу, послідовністю і логікою викладу думок та, як казав І.Франко, «простотою і грацією вислову».

¹³ Радчук-Павленко С.Т., вказана праця. – С.177.

¹⁴ Новохатько І., вказана праця; Радчук-Павленко С.Т., там само.

У 1929 р. в харківському журналі «Червоний шлях» (№5-6) опубліковано статтю «Три великих поети слов'янства: Міцкевич, Пушкін, Шевченко перед пам'ятником Петра І», яка започаткувала шевченкознавчі дослідження Є.Ненадкевича. Той рік ледь не став фатальним для вченого. Війнуло і на нього холодом сталінського геноциду – був під слідством в ДПУ за підозрою у причетності до організації СВУ. Та, на щастя, все скінчилося звільненням з-під арешту. Але педагогічну діяльність довелося продовжувати в Харкові – професором літератури на курсах підготовки до аспірантури та в Ніжині – професором української літератури в педінституті. В «Наукових записках Ніжинського педінституту» (1933 р., кн. XII) друкується стаття «Про «Москалеву криницю» Шевченка». А до цього в різних виданнях з'являються аналітичні праці про творчість М.Коцюбинського, Д.Марковича, Лесі Українки, М.Горького, П.Меріме.

Завдяки плідній науковій діяльності ім'я Є.О.Ненадкевича стає відомим в середовищі дослідників літератури, розширюється коло його знайомств. Так, наприклад, серед тих, з ким спілкувався Євген Олександрович, був відомий поет-неокласик, літературознавець, професор Київського ІНО П.П.Филипович, про що свідчить окремих відбиток його статті «Переклад Котляревського із Сапфо» з дарчим написом: «Вельмишановному Є.О.Ненадкевичу з привітанням від автора. К[иїв]. [П]928. II. 2.»¹⁵.

У 1933 р. знову звинувачення – в буржуазно-націоналістичних помилках у наукових працях. Але знову пощастило – в 1934 р. Постановою Секретаріату ЦБ СНР вченого реабілітовано. Проте з вказівки наркома освіти

¹⁵ П.а.

УРСР Д.Затонського Є.О.Ненадкевичу відмовлено в роботі в Україні.

Дещо в іншій інтерпретації, ніж в автобіографії, історію про арешт розповів Євген Олександрович журналісту С.Ткачу під час їхньої зустрічі в 1960 р.: «Потратив до числа тих, кого наприкінці 1929 арештували, а наступного судили за приналежність до так званої «контрреволюційної, української, буржуазно-націоналістичної» Спілки визволення України. В 48 років рушив на заслання в лісову глухомань Приуралля, в Пермську область. Тривалий час не дозволяли навіть учителювати в сільській школі, перебивався випадковими заробітками»¹⁶.

Під час російського періоду наукової та педагогічної діяльності викладає західну літературу в Мордовському, Пермському, Івановському педінститутах, російську мову і літературу в школах м. Подольська Московської області, де прожив 11 років (1936-1947). Перед війною і в роки війни читав курси української та білоруської літератур в московських вузах: університеті, обласному педінституті, літературному і поліграфічному інститутах. В цей період Є.О.Ненадкевич публікує рід статей методологічного та аналітичного характеру про Т.Шевченка, М.Горького, Р.Роллана та ін. У 1942 р. отримав з Уфи від Ю.і.Яновського лист-відповідь, в якому відомий письменник запрошував до співпраці з журналом «Українська література»: «...Статтю «Фашисти і Шевченко» – прошу надіслати укр. мовою і в межах максимум 20 сторінок на машинці. Великих робіт ми не друкуємо – мало місця. Також надсилайте інші статті або рецензії на книжки, які вийшли. Нас цікавить все, що

¹⁶ Ткач С., вказана праця.

зв'язане з Україною»¹⁷. Доля загаданої статті, на жаль, невідома.

У 1941 р. ВАК затверджує Є.О.Ненадкевича доцентом, а в 1943 р. талановитий науковець і викладач нарешті захищає в Московському університеті ім. М.Ломоносова кандидатську дисертацію на тему «Два аспекти позитивного селянського героя в творчості Т.Шевченка». Після цього отримує призначення доцентом кафедри зарубіжної літератури в Київському державному університеті ім. Т.Шевченка, але за станом здоров'я змушений був залишитись у Москві. Протягом трьох місяців лікувався, а по одужанні відновив лекції в обласному педагогічному і поліграфічному інститутах. В цей час літературознавцю випадає нагода розробити ще одну цікаву тему – «Горький і Винниченко». Про це свідчить лист-клопотання академіка О.І.Білецького:

«Директору Архива А.М.Горького.

Институт украинской литературы Академии Наук УССР обращается к Вам с просьбой о разрешении т. Ненадкевичу сделать выписки из писем А.М.Горького, необходимые для работы «Горький и Винниченко», выполняемой им по специальному заданию Института литературы.

Директор института А.И.Белецкий. 16.IV.1946» (лист виконано на іменному папері)¹⁸. Ймовірно, що намір цей так і не здійснився, а якщо Євген Олександрович і виконав завдання, то воно перейшло в розряд секретних, адже ім'я і творчість Винниченка були надовго табуйовані.

1947-ий став роком повернення Є.О.Ненадкевича до Житомира, де після смерті матері залишилося помешкання

¹⁷ Лист Ю.Яновського Є.О.Ненадкевичу від 29 березня 1942 р. (П.а.)

¹⁸ Лист О.І.Білецького директору архіву О.М.Горького від 16 квітня 1946 р.(П.а.)

(пр. Чистий, 2). Але у зв'язку з погіршенням стану здоров'я Євген Олександрович залишає педагогічну діяльність і, головним чином, зосереджується на дослідницькій роботі, особливо на творчості Т.Шевченка, тримаючи зв'язок з Інститутом літератури АН УРСР і Музеєм Т.Г.Шевченка в Києві. Також публікує ряд статей про творчість І.Котляревського, М.Коцюбинського, М.Рильського, Лесі Українки, М.Горького, західноєвропейських письменників, про видання літературів-сучасників.

Є.О.Ненадкевич був учасником кількох шевченківських конференцій, на яких ділився найбільш важливими своїми спостереженнями і наслідками студій з широким колом шевченкознавців. На IV науковій Шевченківській конференції в 1955 р. він виступив з доповіддю «З творчої лабораторії Шевченка». Цей виступ був «Стислим витягом з розгорнутого дослідження автора – «Загострення зброї» – про роботу Шевченка над невірницькою поезією в 1858 р. В доповіді, крім короткої характеристики творчо-редакційної роботи поета, наведено кілька виразних прикладів, що розкривають сам процес цієї роботи»¹⁹. На VI конференції в 1957 р. Євген Олександрович проаналізував історію дружніх стосунків геніального поета з великим актором М.Щепкіним («Шевченко і Щепкін»), розповів про їхні зустрічі і листування, про особливу роль цієї дружби в житті кожного з них²⁰. На VII конференції прозвучала доповідь «Поетичний епілог творчості Шевченка», в якій вчений на конкретному текстовому матеріалі («Чи не покинуть нам,

¹⁹ Ненадкевич Є.О. З творчої лабораторії Шевченка // Збірник праць четвертої наукової Шевченківської конференції. – К., 1956. – С.148.

²⁰ Ненадкевич Є.О. Шевченко і Щепкін. // Збірник праць шостої наукової Шевченківської конференції. – К., 1958. – С.207-220.

небого», «Муза», «Царі», «Марина», «Неофіти») простежив розгортання і завершення однієї з центральних тем творчості Т.Шевченка – «Поет і його муза»²¹.

Новим словом в сучасному шевченкознавстві стала монографія «Творчість Т.Г.Шевченка після заслання (1857-1858)», що вийшла друком у Державному видавництві художньої літератури в 1956 р. На той час ця тема була малодосліджена у вітчизняному літературознавстві і викликала найбільшу зацікавленість вченого. Він вперше ввів науковця-дослідника в творчу лабораторію поета 1857-1858 рр., продемонстрував нові художні якості творчості Т.Шевченка. Ця робота одержала високу оцінку рецензентів як книжка, в якій автор висловив «стільки свіжих і цікавих спостережень для великої плодотворної розмови не тільки з приводу порушених питань, а й багатьох інших проблем шевченкознавства»,²² переконливо розкриває соціальне значення нижньгородських поем і лірики Шевченка»²³, врешті, як «нове слово в нашому шевченкознавстві»²⁴. Питання критично-творчого перегляду поетом невольничої поезії, що його торкнувся Є.Ненадкевич у названій книзі, було ґрунтовно розроблено вже в наступній праці – «З творчої лабораторії Т.Г.Шевченка», яка з'явилась в 1959 р. у видавництві АН УРСР. Про значення проведеного аналізу сам автор у вступі писав: «Він вводить нас у

²¹ Ненадкевич Є.О. Поетичний епілог творчості Шевченка. // Збірник праць сьомої наукової Шевченківської конференції. – К., 1959. – С.85-99.

²² Шубравський В. Змістовне дослідження // Радянське літературознавство. – К., 1957. – № 2.

²³ Хинкулов Л. Возвращение Шевченко // Советская Украина. – К., 1957. – №3.

²⁴ Вишеславський М. Змістовне дослідження // Літературна газета. – К., 1957. – 8 березня.

творчу лабораторію Шевченка, знайомить з процесом дальшого редакційного опрацювання написаних творів, що вважалися вже закінченими з різними ступенями і засобами такого опрацювання. Дослідження редакційної роботи Шевченка виявляє багато важливих моментів у психології його творчості. Найбільше ж значення і вага перегляду полягають у тому, що ця робота Шевченка показує конкретний зміст піднятої по звільненні на вищий ступінь свідомості поета... Творчо-редакційна робота Шевченка над «невільничою» поезією ставить перед дослідником і проблему вивчення Шевченкової літературної мови... Порівняльно аналізуючи тексти М і Б (відповідно «Мала книжка» і «Більша книжка» - В.Б.), ми раз у раз спостерігаємо, яких конкретних мовностилістичних, синтаксичних засобів вживає поет для піднесення художнього рівня своїх написаних в неволі творів, як ставиться тепер, в 1858 р. до тодішнього рівня їх поетичної форми, якої уваги приділяє реалістичній конкретності, точності і ясності мови, її мистецькій красі – мальовничості, пластичності, емоціональній виразності і евфонічності»²⁵. У своєму відгуку на видання один з рецензентів М.Пархоменко відзначив зокрема: «Головний напрям цієї роботи – дуже плідотворно в ній... звучить нове слово в дослідженні творчості Т.Г.Шевченка»²⁶. М.Т.Рильський під загальною редакцією якого вийшла монографія, писав у листі до Є.О.Ненадкевича: «Дорогий Євгене Олександровичу! Спасибі сердечне за Вашу книгу. Хоча й покалічена видавництвом (до чого я, звісно, не приклав руки), вона вигідно відрізняється від багатьох наших літературознавчих праць конкретністю матеріалу і

²⁵ Ненадкевич Є.О. З творчої лабораторії Т.Г.Шевченка. – К., 1959. – С.9-10.

²⁶ Пархоменко М. Глубже изучать великое наследие // Дружба народов. – М., 1960. - № 5. – С.217.

свіжістю думок та спостережень»²⁷. Про високу оцінку Максимом Тадейовичем досліджень Є.Ненадкевича і сприяння у друкуванні їх сповіщали вченому відомі шевченкознавці – член-кореспондент АН УРСР Є.П.Кирилук,²⁸ директор Державного музею Т.Г.Шевченка в Києві К.П.Дорошенко²⁹, які в свою чергу допомагали Євгену Олександровичу долати суб'єктивні та об'єктивні перешкоди, що виникали при поданні його праць до друку, морально підтримували, давали необхідні поради.

Про відзнаку вагомості досліджень Є.О.Ненадкевича читаємо і в листі до нього київського шевченкознавця П.Г.Приходька: «Я радий був прочитати в доповіді Л.Новиченка (на з'їзді письменників) Ваше ім'я серед літературознавців, що дали найплідніші праці про українських класиків»³⁰.

Знання матеріалу, багаторічний досвід у вивченні поетичної спадщини Кобзаря спонукають Євгена Олександровича до нових досліджень. Він розробляє ряд цікавих проблем: «Тема: мати і син (драма матері) в «Неофітах» Т.Г.Шевченка», «Тема слова в поезії Шевченка після заслання», «Комплекс «Москалевої криниці» в творчості Шевченка». Перші дві стали ґрунтовними статтями (опубліковані не були), а остання – книгою, рукопис якої було здано у видавництво АН УРСР, але друком чомусь так і не вийшла, хоча про її видання клопотався перед головою редакційно-видавничої ради АН

²⁷ Лист М.Т.Рильського Є.О.Ненадкевичу від 19 серпня 1959 р. (П.а.).

²⁸ Лист Є.П.Кирилюка Є.О.Ненадкевичу від 3 грудня 1960 р. (П.а.).

²⁹ Лист К.П.Дорошенка Є.О.Ненадкевичу від 13 грудня 1958 р. (П.а.).

³⁰ Лист П.Г.Приходька Є.О.Ненадкевичу від 24 березня 1959 р. (П.а.).

УРСР М.П.Бажан (на той час голова урядового Шевченківського комітету): «В зв'язку з наближенням шевченківського ювілею видавництву слід уважніше поставитись до шевченківських видань і зокрема до книги Є.О.Ненадкевича, до видання якої прихильно ставляться М.Т.Рильський і Є.П.Кирилюк. Прошу Вас підтримати нашу спільну просьбу»³¹. А роком пізніше, у 1961 р., Євген Олександрович активно сприяє і бере участь у відзначенні 100-річчя від дня смерті великого українського поета, за що отримав ювілейну Шевченківську медаль.³²

Кінець 1961 р. був позначений приємним фактом: член-кореспондент АН УРСР Є.П.Кирилюк надсилав колезі в Житомир рекомендацію в члени Співки письменників України. Де відзначає давню і плідну літературознавчу діяльність вченого, виключно позитивну, високу оцінку його монографій у пресі, самостійне наукове значення книг і статей³³. Про існування ще одного листа-рекомендації – від М.Т.Рильського – повідомив житомирський письменник, голова президії Житомирської обласної організації Співки письменників України О.Є. Опанасюк, який свого часу передав цього листа на збереження в Голосіївський меморіальний музей М.Т.Рильського в Києві. Але, як це не прикро, далі рекомендації справа не пішла, і про причини цього можна лише здогадуватись: одна з можливих – епізоди з біографії, пов'язані з арештами 1929 і 1933 рр., вислання за межі України.

³¹ Лист М.П.Бажана В.М.Глушкову від 10 травня 1962 р. (Копія, П.а.).

³² Лист М.П.Бажана Є.О.Ненадкевичу від 26 березня 1962 р. (П.а.)

³³ Лист Є.П.Кирилюка Є.О.Ненадкевичу від 17 грудня 1961 р. (П.а.)

Та, незважаючи на прикροщі, на слабе здоров'я, Євген Олександрович продовжує займатись науково-дослідницькою діяльністю, цікавиться сучасним літературним життям, виступає зі статтями в періодичній пресі, працює як лектор товариства «Знання». Його науково-популяризаторська і публіцистична діяльність, участь у громадському житті області залишили помітний слід.

У грудні 1962 р. Є.О.Ненадкевичу виповнилось 80 років. А 15 червня 1963 р. в педінституті відбувалось спільне засідання Житомирського обласного літературного об'єднання та кафедри української літератури Житомирського державного педагогічного інституту імені І.Франка, присвячене 80-річчю від дня народження і 50-річчю наукової та педагогічної діяльності Євгена Олександровича. На святкуванні був присутній сам ювіляр. Засідання відкрив голова обласного літературного об'єднання доктор філологічних наук І.І.Стебун. Із словом-повіддю пор наукову і педагогічну діяльність ювіляра виступив один із найстаріших працівників інституту викладач філології Є.М.Кудрицький. З ним Є.Ненадкевича пов'язували не тільки наукові інтереси, а й давня (з 1911 р.) щира дружба. Окрім того, з кінця 50-х років Євген Олександрович з дружиною Павлою Фердинандівною (5.05.1981-13.12.1968) квартирував у будинку родини Кудрицьких (пров. Шкільний, 8 – тепер провулок М.Кудрицького, 8). Доповідач відзначив новаторський характер шевченкознавчих робіт вченого, їх високу оцінку літературознавцями. На завершення Євген Михайлович сказав: «Скромний і вимогливий до себе, Євген Олександрович суворо і критично підходить до своїх наукових досягнень і висновків, але безперечно, його творча діяльність зробила важливий внесок в найменш досліджений розділ радянського шевченкознавства... Він

вчив мене цілі десятки літ. Виражаю подяку і бажаю доброго здоров'я”³⁴.

З теплими словами привітання до ювіляра від обласного літературного об'єднання, почесним членом якого він був, звернувся учень і давній приятель Є.О. Ненадкевича член Спілки письменників Борис Тен (М.В.Хомичевський). він розповів про знайомство з науковцем, про навчання у талановитого педагога, який виховав цілий ряд поколінь вчителів. Від Житомирського педагогічного інституту виступив декан філологічного факультету С.Т.Радчук-Павленко, який зазначив, що ще до 1917 р. Є.О.Ненадкевич був у рядах тієї передової інтелігенції, яка клопоталася про відкриття педінституту³⁵.

На адресу вченого і педагога надійшли численні телеграми: від інституту української літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, Дніпропетровського, Київського, Харківського держаних університетів, кафедри української літератури Харківського бібліотечного інституту, Чернігівського музею М.М.Коцюбинського, а також багато персональних привітань³⁶.

У слові-відповіді Є.О.Ненадкевич щиро подякував усім, хто прийшов відзначити його 80-річчя. Після вшанування присутні з цікавістю оглянули виставку публікацій науковця, організовану кабінетом української літератури³⁷.

Прагнення працювати над новими дослідженнями не полишало Євгена Олександровича, але поважні літа далися

³⁴ Дмитрук І.Л. Ювілей Є.О.Ненадкевича (Записи із урочистого засідання Житомирського обласного літературного об'єднання і кафедри української літератури Житомирського педінституту). (П.а.); Хомичевський В., вказана праця.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

взнаки, погіршувався стан здоров'я, тому всі сили він зосереджував на перевиданні своїх праць. Про це свідчить активна переписка з Є.П.Кирилюком, який допомагав колезі пробивати до друку нове видання «Творчої лабораторії Т.Г.Шевченка», інформував про те, як з цим ідуть справи. Спочатку справді була надія: «Ваша книга [...] увійшла до плану 1967 р. Це значить, що редакційна робота над нею почнеться тільки 1966 р., але вона може вийти з друку і наприкінці року з позначкою «1967»³⁸. Через кілька місяців прийшла звістка невтішна. «Як виявилось, у них [Держлітвидав – В.Б.] сталися зміни: будуть скорочуватися плани у зв'язку з нестачею паперу. У зв'язку з цим плановий відділ не дав санкції на укладення договору з Вами...Моя помилка в тому, що я повірив і написав одразу Вам. Треба було, знаючи, за виразом Ю.І.Яновського, «Держлітудав», мовчати...»³⁹. Такий характер мала ця переписка і надалі: Євген Прохорович то обнадіював, то засмучував. Врешті, наміри щодо перевидання монографії так і не здійснились, як не здійснилась і мрія видати збірку вибраних праць літературознавця.

Варто згадати ще про одне листування Є.О.Ненадкевича – з Ю.О.Меженком, відомим літературознавцем, бібліографом, колекціонером Шевченкіани (15 000 колекційних одиниць), автором знахідки підпільного безцензурного видання «Кобзаря» 1840 р.⁴⁰. Бачились вони лише кілька разів, але їхня заочна «епістолярна» дружба продовжувалась протягом довгого часу. Це був обмін думками, враженнями, інформацією,

³⁸ Лист Є.П.Кирилюка Є.О.Ненадкевичу від 30 липня 1965 р. (П.а.)

³⁹ Лист Є.П.Кирилюка Є.О.Ненадкевичу від 3 листопада 1965 р. (П.а.)

⁴⁰ Шевченківський словник. – К., 1976. – Т.1. – С.389.

матеріалами. На прохання колекціонера Є.О.Ненадкевич надсилав йому до Ленінграда публікації, пов'язані з іменем Т.Г.Шевченка. Одне з таких замовлень стосувалося нині знаного серед шевченкознавців кандидата філологічних наук, доцента кафедри української літератури ЖДУ ім. І.Франка Л.Т.Пивоварського: «Дорогий Євгене Олександровичу! Дозволю собі турбувати Вас проханням... мені треба одержати «Наукові записки Житомирського педінституту» т. 8 за 1958 р. Там бо на с. 171-189 надруковано статтю Пивоварського «Інтимна лірика Шевченка періоду заслання»⁴¹. Пізніше Юрій Олексійович переїхав до Києва. Вже звідти в одному з листів до Житомирського колеги з гіркотою писав: «З Шевченкіаною цей рік тихо. Адаже все, що можна було сказати, вже сказано, а що слід було сказати, того не можна» (підкреслення Ю.Меженка)⁴².

Не все зміг і не все встиг сказати і Є.О.Ненадкевич. Талановитий педагог і вчений помер 30 вересня 1966 р. від серцево-судинної недостатності⁴³. Похований в Житомирі на Вільському кладовищі.

Ю.О.Меженко, отримавши звістку про смерть О.Є.Ненадкевича, надіслав Павлі Фердинандівні листа, в якому писав: «Шевченкознавство втратило видатного шевченкознавця, невтомного дослідника творчої лабораторії геніальної поезії Шевченка. Залишив він після себе коштовну наукову спадщину і за це йому велике спасибі. Прийміть, прошу, від мене слова гарячого

⁴¹ Лист Ю.О.Меженка Є.О.Ненадкевичу від 11 липня 1959 р. (П.а.)

⁴² Лист О.Ю.Меженка Є.О.Ненадкевичу від 5 червня 1965 р. (П.а.)

⁴³ Архів міського відділу реєстрації актів громадянського стану (м. Житомир). Книга записів актів про смерть №687. Запис акту про смерть №660 від 1 жовтня 1966 р.

співчуття, бо Ви втратили прекрасну людину»⁴⁴. Добрі справедливі слова. І справедливо буде, якщо ім'я Євгена Олександровича Ненадкевича ми увічнимо в пам'яті, віддамо талановитому землякові належну шану та увагу.

⁴⁴ Лист Ю.О.Меженка П.Ф.Ненадкевич від 15 січня 1967 р. (П.а.)

Євген Михайлович Кудрицький – педагог, мовознавець, перекладач

Євген Михайлович Кудрицький належав до тієї старої генерації інтелігентів-інтелектуалів, які пройшовши через кола сталінського пекла, ідеологічні чистки, утиски і приниження вберегли світлий розум і пам'ять, гідність і честь, духовну велич і щедрість душі. Житомирські педагоги, науковці, літератори 50-70-х рр. добре пам'ятають цього сивочолого чоловіка, очі якого променилися добротою і мудрістю, спілкування з яким було за честь, адже приносило і здволення і неабияку користь.

Талант науковця Є.М. Кудрицький успадкував від свого батька, Михайла Петровича, природодослідника, фізика, метеоролога, відомого у вітчизняних та європейських наукових колах, в першу чергу завдяки ґрунтовному скрупульозному дослідженню «Клімат Коростишева». Трудова діяльність М.П. Кудрицького пов'язана з викладанням в Коростишівській учительській семінарії, Житомирській 1-й гімназії, Волинському інституті народної освіти, а згодом з посадою наукового співробітника Житомирського державного краєзнавчого музею¹. Наукові інтереси сина, Євгена Михайловича, стосувалися проблем гуманітарної галузі – мовознавчих, літературознавчих, педагогічних. Зокрема – це дослідження в різних аспектах творчості Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, М.П. Старицького, М.П. Годованця, І.А. Кочерги, розвідки про життя, діяльність І.Я. Посяди, Є.О. Ненадкевича, Є.С. Шаблювського, аналіз особливостей і закономірностей розвитку української літературної мови, філологічних учень, статті з методики викладання української та російської мов у школі, рецензії на

¹ Архів Житомирського державного педагогічного університету ім. І.Франка. Спр. № 18. Кудрицький Євген Михайлович (Матеріали Справи і зокрема автобіографії використовуються протягом всієї статті).

педагогічні, мовознавчі та літературознавчі видання. Окрім того Є.М. Кудрицький виконував великий обсяг редакторської роботи і займався перекладацькою діяльністю. Про значимість науковця для слов'янської культури свідчить стаття про нього в бібліографічному словнику М.Г. Булахова «Востоchnословянские языковеды»².

В особистому листку по обліку кадрів ЖДПУ ім. І.Франка Євген Михайлович зазначає, що народився 18 лютого 1894 р. (за ст. ст., 3 березня 1894 р., за н. ст. – В.Б.) в Коростишеві, а в автобіографії пише лише, що «народився і виріс в сім'ї викладача Коростишівської вчительської семінарії Кудрицького Михайла Петровича». Якщо дата народження в різних джерелах збігається, то про місце народження свідчення розходяться. Так у копії Свідоцтва, виданого імператорським Університетом Св. Володимира, читаємо: «Предъявитель сего, Кудрицкий Евгений Михайлович, православного вероисповедания, сын чиновника, родился 18.02.1894 г. в с. Писках, Житомирского уезда...». На Житомир, як місце народження Є.М. Кудрицького вказують М.Г. Булахов³ та М.А. Жовтобрюх⁴. В останньому випадку, можливо, спрацювала тенденція до підміни «провінції» як місця народження адміністративним центром.

У віці 18 років Євген, після закінчення 2-ї Житомирської гімназії, вступає до Київського імператорського університету Св. Володимира на історико-філологічний факультет за спеціальністю класична філологія, де вивчав курси старогрецької та латинської мов, логіки, психології, вступу до філософії, вступу до мовознавства, історії Греції, історії Сходу, історії Риму, історії

² Булахов М. Восточнославянские языковеды / Библиографический словарь. – Т. II (А-К). – Минск, 1977. – С. 308-309.

³ Там само.

⁴ Жовтобрюх М. Євген Михайлович Кудрицький // Мовознавство. – К., 1976. – № 2. – С. 93.

давньої філософії, порівняльної граматики, індоевропейських мов, історії російської словесності, російської історії, та історії російської церкви, написав дослідження на тему «До питання про джерела сатир Петронія», до того ж виконав курсові роботи з богослов'я та французької мови. Окрім набутих за фахом мов (старогрецької та латинської) Євген Михайлович оволодів англійською, німецькою, французькою, польською, чеською, що стало головним чинником його захоплення перекладацькою діяльністю.

Одночасно з навчанням в університеті Є.М.Кудрицький у 1916-1917 рр. був слухачем однорічних педагогічних курсів Київського навчального округу для підготовки вчителів латинської мови середніх учбових закладів. Якщо курси були успішно закінчені, то із завершенням навчання в університеті у студента Кудрицького виникли проблеми. В автобіографії читаємо: «У 1917 р. я одержав в університеті свідоцтво і почав складати державні іспити, але за тодішніх обставин не міг їх закінчити і оформив свою вищу освіту в 1941 р., склавши за дозволом НКО УРСР державні іспити по відділу української мови і літератури При Полтавському педінституті». Після університету, в процесі трудової діяльності Євгену Михайловичу лише епізодично довелось викладати дисципліни набуті за фахом. Зокрема у 1918-1919 рр. читав латинську мову в житомирських гімназіях. Значно пізніше, у 1940-1941 рр. викладав курс старогрецької мови для аспірантської групи (керівник – професор Московського університету О.Ф.Лосєв) при кафедрі зарубіжної літератури Полтавського педінституту, а згодом – курс латинської мови для студентів-заочників Житомирського педінституту іноземних мов.

Перший житомирський період педагогічної діяльності Є.М. Кудрицького припадає на 1918-1931 рр. Він викладає латинь та українську філологію в Жіночій гімназії Міністерства освіти, вечірній гімназії для дорослих МО, Другій чоловічій гімназії, Учительській семінарії (згодом – Педагогічна школа), на

Вищих трьохрічних курсах соціального виховання, вечірньому робітфаці, яким і завідував, у Торгівельній промисловій професійній школі, зрештою, у Волинському ІНО, де в кінці 1930 р. кваліфіком методсектору НКО затвердив його на посаду доцента.

У 1923-1924 рр. Євген Михайлович поєднує педагогічну діяльність з роботою на посаді літературного редактора газети «Радянська Волинь». В ці роки він виконує переклад українською мовою діалогів Платона – працює у співавторстві з М.В. Хомичевським (Борисом Теном), щира дружба і творча співпраця з яким тривала протягом всього життя⁵. Варто зазначити, що в ті часи Є.М. Кудрицький належав до общини Української Автокефальної Церкви, священником якої був Микола Васильович⁶.

У 1931 р. викладач Кудрицький покидає Житомир у зв'язку з переходом на роботу до Запорізького педінституту профтехосвіти, де обіймає посаду доцента, а в 1932 р. стає керівником кафедри мовознавства. Тоді ж як науковець зосереджує свої інтереси на лінгвістичних проблемах.

В Запоріжжі Є.М. Кудрицький пропрацював до 1933 р., а далі за конкурсом перейшов до Полтавського педінституту, де в різних рангах – доцента, старшого викладача, керівника кафедри українського мовознавства – перебував до 1947 р. з перервами в 1937-1940 рр. і в 1941-1943 рр. Рік переходу до Полтави був позначений трагічною подією – Євген Михайлович втратив батька, а згодом потягнувся шлейф прикрих – драматичних і трагічних – епізодів долі, якими й пояснюються перерви в роботі в Полтавському педінституті. В листопаді 1937 – січні 1938 рр. в Управління школами НКО УРСР розбирався газетний допис проти кількох викладачів Полтавського інституту, в т. ч. і

⁵ Концевич Є. Щедротний паростку могутнього коріння..! // Кожному мила своя сторона. – Житомир, 1997. – С. 15.

⁶ Мороз В. Людина українського відродження // Кожному мила своя сторона. – Житомир, 1997. – С. 30.

Є.М.Кудрицького. Ще до цього інциденту Євген Михайлович під час канікул у 1937 р. навідувався до Житомира. Про спілкування з колегою викладач геології Житомирського педінституту П.Г.Постоев у своїх спогадах писав так: «Кудрицкий Е.М. жаловался на необыкновенные трудности в работе преподавателя украинского языка, так как совершенно нет, признанных правильными с точки зрения марксистско-ленинской методологии, ученых руководств. Он говорил, что работу его в Полтавском институте часто проверяют и, что студенты ценят его преподавание. Расспрашивал он также о том, где находятся наши прежние сослуживцы-украинцы»⁷. Певний сумнів викликає щирість висловлювання Євгена Михайловича стосовно «марксистсько-ленінської методології». Ймовірно, що така потреба пояснювалась бажанням убезпечити себе, упередити можливі репресивні заходи, які неважко було передбачити, адже йшов 1937 (!) рік. А що стосується високої оцінки професіоналізму викладача студентами, то і керівництво Полтавського вузу, зокрема в 1936 р., заохочувало свого співробітника грошовими преміями за високі досягнення у викладацькій, громадсько-політичній та організаторській роботі. Повертаючись до справи із розбором допису, зазначимо, що він все ж був спростований, але з Полтави Є.М.Кудрицького за розпорядженням УШ НКО УРСР в лютому 1938 р. Було переведено на посаду в. о. доцента кафедри української мови Київського педінституту ім. Горького, тоді ж за сумісництвом Євген Михайлович читав курс історії української мови з діалектологією в Житомирському педінституті.

Далі події розвивались непередбачувано. Про це свідчення з автобіографії: «У зв'язку з тим, що моя сім'я залишилась поки що в Полтаві, я поїхав туди на травневі свята. 2 травня був заарештований і засланий в далекі табори.

⁷ Державний архів Житомирської області. Ф. Р-5013, оп. 2, спр. 5451-П. Т. 2. – Арк. 57.

Постановою Верховного суду СРСР від 29.01.1940 р. Я повернувся в Полтаву і за розпорядженням НКО УРСР з 1940-1941 р. знову почав працювати в Полтавському педінституті на посаді старшого викладача кафедри української мови». Повернення, щоправда, було короточасним – почалась війна і викладача Кудрицького було звільнено з роботи у зв'язку з евакуацією педінституту і переведенням його в м. Тюмень Свердловської області. Попереду була невизначеність, невідомість, евакуаційна суєта, побутові проблеми і знову – трагедія, а з нею – сльози, біль, розпач... Але все це приховано за скупими рядками автобіографії: «В складних умовах евакуації я не міг виїхати зі своєю сім'єю з Полтави (дружина і дочка Олена восьми років). Мій син Михайло знаходився в рядах Червоної Армії і загинув під Москвою восени 1942 р. в чині молодшого лейтенанта бронетанкових з'єднань.

Жорстокий голод, холод, а головне серйозна недуга примусили мене з січня 1942 р. працювати в міському відділі освіти, де я виконував різні господарські, технічні функції, не маючи жодного відношення до розв'язання принципових питань, як-от: призначення і звільнення вчителів, контроль навчальної роботи, готування директивних або методичних матеріалів тощо».

У 1943 р. смерть матері додала ще однієї рани нга серці, Але життя не зупинялося, і після визволення Полтави від ворога принесло надію на відновлення роботи за фахом, що й відбулось у вересні 1943 року. Євген Михайлович повернувся у відроджуваний Полтавський педінститут на посаду старшого викладача кафедри українського мовознавства, а в 1944 р. обраний керівником цієї кафедри. За сумісництвом в 1944-1945 навчальному році відав також навчальними і науково-дослідними справами кафедри російської мови.

В процесі викладання дисциплін мовознавчого циклу Є.М. Кудрицький більш конкретно визначився в напрямках дослідження, зосередившись на питаннях історичної граматики

та історії літературної мови. В полтавський період науковець підготував ряд оригінальних доповідей: це зокрема «Огляд джерел для побудови курсу історичної граматики української мови» (1934 р.), «Про два шляхи розвитку української літературної мови в 40-х – 60-х рр. XIX ст.» (1941 р.), «Полтавщина в житті і творчості Т.Г.Шевченка» (1944 р.), «Мова і стиль творів Г.Сковороди» (1945 р.). Останнє дослідження лягло в основу проспекту дисертації, до роботи над якою Євген Михайлович приступив, одержавши в червні 1945 р. від УВШ при РНК УРСР звільнення від складання кандидатського мінімуму. Проте систематична робота над дисертаційним дослідженням згодом загальмувалась у зв'язку з наступними змінами, які принесла доля. А до цього, працюючи над темою дисертації «Мова і стиль творів Г.Сковороди» науковець студіює лірику і листування письменника-філософа, написані латинською мовою, в рукописному відділі ДПБ АН УРСР вивчає рукописні латинські піітики і риторики Києво-Могилянської академії XVIII ст., зокрема перекладає розділи «Мистецтва риторики» Ф.Прокоповича. Наслідки цих студій, як пише дослідник, були частково використані академіком І.К.Білодідом в його розвідці «Вчення М.Д. Ломоносова про три стилі і його значення в історії російської та української літературної мови».

Що ж до змін у житті Євгена Михайловича, то вони відбулись у 1947 р. – за розпорядженням УША МО УРСР він був направлений в Житомирський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів на посаду завідувача кабінетом української та російської мови і літератури. Можливо, ще раніше, а саме в 1946 р., Є.М.Кудрицький планував розпрощатися з Полтавою і поділився цими намірами з Борисом Теном. На таку думку наштовхує висловлювання в одному з листів письменника і перекладача до відомого шевченкознавця, давнього друга (з 1911 р.) Євгена Михайловича,

Є.О.Ненадкевича⁸. Ось ці рядки: «У серпні має сюди (у Житомир – В.Б.) переїхати Єв. М-ч (Євген Михайлович Кудрицький – В.Б.). Вам мабуть пощастить з ним зустрітись. Якщо він житиме тут, ми відновимо з ним роботу над перекладами античних творів – на черзі видання хрестоматії з теорії драми, - до неї багато чого треба перекласти, і не тільки з античних, а й з новіших авторів». Лист датовано 10 липня 1946 р. і надіслано з Житомира в місто Подольськ Московської області, де тоді мешкав Є.О.Ненадкевич⁹.

Надзвичайно активною і плідною була діяльність Є.М. Кудрицького в інституті вдосконалення, в якому пропрацював до 1962 р. з невеликою перервою у два роки (1954-1956), коли вчителював у Житомирській середній школі № 33. Євген Михайлович як завідуючий кабінетом виконує величезний обсяг роботи: організовує зустрічі з кафедрами філологічного факультету Житомирського педінституту, проводить творчі семінари для вчителів, в т.ч. й виїзні в районних центрах області, редагує видання збірників з методики викладання української та російської мови і літератури, пише рецензії на шкільні підручники та методичні посібники з мови, виступає з доповідями на педагогічні теми, публікує педагогічні нариси. Робота організатора педагогічної справи заслуговує найвищої оцінки. Директор Житомирського інституту УКВ Є.Ткаченко в характеристиці на підлеглого писав: «За час своєї роботи в УКВ тов. Кудрицький Є.М. проявив себе ініціативним працівником в справі поліпшення викладання української та російської мови і літератури в школах області, зокрема серед учителів української мови і літератури по підвищенню їх кваліфікації шляхом

⁸ Білобровець В. Євген Олександрович Ненадкевич // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 1. – Житомир, 1997. – С. 17-28.

⁹ Лист Бориса Тена Є.О.Ненадкевичу від 10.07.1946 р. (Публікація В.Білобровця) //– № 1. – Житомир, 1997. – С. 100-103.

проведення консультацій, семінарських, курсових занять та семінарів-практикумів на базі роботи кращих шкіл області.

Глибоко знаючи свою справу, тов. Кудрицький Є.М. систематично надає кваліфіковану методичну допомогу вчителям, вивчає й узагальнює кращий педагогічний досвід вчителів...».

Незважаючи на велику завантаженість в інституті УКВ, Євген Михайлович продовжує мовознавчі та літературознавчі дослідження, перекладає, рецензує переклади з античних мов та редагує перекладні видання. Особливо плідним на творчі здобутки був період кінця 50-х – початку 60-х рр. В кількох виданнях у 1959-60 рр. з'являється друком оригінальне дослідження «До питання про ідейний зміст поезії Т.Г. Шевченка «Світе ясний! Світе тихий!» (Лінгвістичний етюд на історико-літературну тему), в якому науковець розкриває семантику ключової лексики «світ», розкриває багатозначну метафорику цього образу, використовуючи метод компаративістики. Публікуються розвідки «Трактат Г.С. Сковороди «Потоп Зміїнь» (Спроба мовно-стилістичної характеристики), «Про деякі структурні особливості і закономірності в розвитку української літературної мови в другій половині XVIII ст.», «Спроба лінгвістичної характеристики лірики Г.С. Сковороди в його збірці «Сад божественних пісень», дві статті в УРЕ – «Крилате слово» та «Лукиян». Під редакцією Є.М. Кудрицького виходить переклад із старогрецької Ю.Ф. Мушкетика «Езоп. Байки». Поновлюється творча співпраця з давніми друзями, зокрема з Є.О. Ненадкевичем у дослідженнях творчості Т.Г. Шевченка, з Борисом Теном – в галузі перекладу. Саме Євген Михайлович – прекрасний знавець античних мов – постійно надавав допомогу колезі у роботі над перекладами «Одісеї» та «Іліади», «Поетики» Арістотеля та ін. В свою чергу Борис Тен не забував щирим словом привітати свого друга. Так, у виданні перекладу Арістотелевої «Поетики» (1967 р.) вміщено запис: «Висловлюємо глибоку подяку Є.М.Кудрицькому за

велику допомогу, подану нам у роботі над цією книгою. Борис Тен. Й.Кобів»¹⁰. Власний доробок Кудрицького-перекладача не зводився лише до творів грецьких і латинських. В 1951-1959 рр. Євген Михайлович переклав цілий ряд п'єс для дитячого театру із слов'янських і західноєвропейських мов. А дещо раніше, в кінці 40-х рр., виконав і ідеологічне замовлення – за дорученням Київського філіалу Інституту марксизму-ленінізму переклав збірку «ВКП(б) в рішеннях та резолюціях» – Т. І.

В 1962 р. Є.М. Кудрицький переходить на роботу в Житомирський педагогічний інститут ім. І.Франка на кафедру української мови, якою завідував тоді чудовий викладач і науковець М.М. Богдан. Незважаючи на похилий вік, Євген Михайлович активно продовжує дослідницьку і перекладацьку діяльність, в 1956 р. публікується чергова розвідка «Латинська мова в поетичній спадщині Г.С. Сковороди». І хоча дисертаційна робота так, на жаль, і не була завершена, проте вагомість внеску Є.М. Кудрицького в дослідження творчості видатного письменника-філософа незаперечна.

В 1966 р. Кудрицького-викладача обрано на посаду в.о. доцента. Наступного року йому надають творчу відпустку. А в 1970 р. виходить друком чи не найзначніша в науковому і перекладацькому доробку праця – унікальна пам'ятка староукраїнської мови «Граматика словенська» І.Ужевича. За дорученням Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР Євген Михайлович переклав латинський текст цієї пам'ятки на українську мову, склав до нього науковий коментар, словопоказчик, бібліографію і у співавторстві з академіком І.К. Білодідом написав вступну статтю. Окрім того науковець опублікував в журналі «Мовознавство» (1970, №1) спеціальну статтю про цю пам'ятку: «Іван Ужевич – український граматист і

¹⁰ Арістотель. Поетика. – К., 1967. – С. 6.

його праця»¹¹. Готував він і монографію про цього цікавого вченого XVII століття¹². Розпочав, також, дослідження «Розмови» – визначної пам'ятки староукраїнської літературної мови XVI століття¹³. До останнього дня працював Євген Михайлович Кудрицький. Давалися взнаки літа, наслідали хвороби, але він працював, реалізуючи таланти, що дарований був йому Богом.

Я пам'ятаю епізод з дитинства. Це було в 1974 р. До нашої домівки завітав Євген Михайлович – він дружив з моїм дідом, вчителем, літературознавцем, краєзнавцем Іваном Лавріновичем Дмитруком. Вісімдесятилітній Кудрицький прийшов, як завжди, зі своїм «старим поводитирем» - червоним сетером на прізвисько Нерон. Євген Михайлович почав активно спілкуватися, щось жваво розповідати, на що моя бабуся, Олімпіада Володимирівна, і мама, Алла Іванівна, відгукнулися компліментом про його бадьорість та невичерпну енергію. На це сивий патріарх відповів: «Можливо, воно й так, але залишилось мені ще два роки».

Євген Михайлович Кудрицький чудово знав, для чого він прийшов у цей світ. Очевидно, що й відчував, по-сковородинському, коли прийде пора його покидати – покидати спокійно, залишаючи по собі добру пам'ять.

На 82 році 15 січня 1976 р. пішов з життя педагог, мовознавець, перекладач – Людина. Поховано Є.М. Кудрицького в Житомирі на Смолянському кладовищі.

¹¹ Жовтобрюх М., вказана праця; Булахов М., вказана праця.; Бевзенко С. Історія українського мовознавства // Історія вивчення української мови. – К., 1991. – С. 165; Кучерук М. М.Є. Кудрицький – дослідник “Словенської граматики” Івана Ужєвича // Кожному мила своя сторона. – Житомир, 1997. – С. 36-37.

¹² Кізуб К. Сім'я студентська // Радянська Житомирщина. – 1969. – 15 жовтня.

¹³ Жовтобрюх М., вказана праця; Булахов М., вказана праця.

У 2002 р. під керівництвом викладача кафедри української літератури ЖДПУ ім. І.Франка М.В.Масловської було упорядковано могилу вченого і встановлено пам'ятник, кошти на який зібрали викладачі і студенти філологічного та історичного факультетів, а 3-4 грудня цього ж року в університеті відбулась міжнародна конференція «Проблеми аналізу тексту», присвячена талановитому землякові¹⁴.

¹⁴ Місяць Н. Міжнародна конференція «Проблеми аналізу тексту», присвячена Євгенові Кудрицькому // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 9. – Житомир, 2002. – С. 287-290.

Іван Лаврінович Дмитрук – книголюб і просвітитель

У 60-70-х рр. Іван Лаврінович Дмитрук викладав українську мову і літературу в 35-й Житомирській школі. Його ім'я було відоме не тільки колегам-освітянам. Він був добре знаний письменниками, краєзнавцями, працівниками книжкової торгівлі, книголюбями, колекціонерами. Серед кола різнобічних інтересів Івана Лавріновича все ж переважала книга. І це був не просто інтерес, а велика жертвна любов, перенесена через все життя і щедро розділена з людьми.

Народився І.Л.Дмитрук 13 вересня 1914 р. на хуторі Науменка під Горбулевым Потіївської волості Київської губернії (нині Черняхівський район Житомирської області) в селянській родині. Книгами захопився з дитинства, вів, навіть, читацький щоденник і вже з юнацьких літ мріяв про освіту філолога. Але можливості здійснити омріяне довгий час не було. Працював санітаром, рахівником, бухгалтером і лише в 1944 р. вступив на український відділ філологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. Саме тоді й почав збирати власну бібліотеку, незважаючи на скруту, нестатки, обмінюючи хліб на книжки. Купував, навіть, дитячі твори для маленьких доньки Алли і сина Євгена.

В 1948 р. – закінчено навчання в університеті. Друзі пророкують щасливу кар'єру науковця. Івана Лавріновича прийнято на посаду викладача кафедри української літератури Житомирського державного інституту ім. І.Франка. Але тішитись довелось недовго. Всі мрії і сподівання було обірвано трагічними подіями. Спочатку – болісна втрата – смерть десятирічного сина. А через півроку І.Л.Дмитрука репресовано, засуджено до 25-

літнього ув'язнення в сталінських таборах. Але неволя змінила лише спосіб життя – переконань, прагнень, надій не перекреслила. Ось рядки з листа із Красноярська до дружини від 28 січня 1954 р.: «Я зовсім відірваний від української літератури... Може б знайшли в магазинах чи кіосках якісь нові цікаві книги з української літератури та історії України». А це – запис в красноярському щоденнику 25 січня 1955 р.: «Сьогодні одержав довгождану «Історію української літератури» з дорогого Києва. Перечитав, передивився – заболіло серце, заплакала душа, що чужі брудні і холодні руки пишуть про святі діла наших славних предків і в кривому дзеркалі показують все на світ, щоб дурити «правнуків поганих», а вірніше – нещасних. Коли настане той час, що ми дихнем на повні груди і правдою про праведні діла розкажемо – одуреним онукам і правнукам про славних і великих дідів і прадідів наших? Коли?».

Іван Лаврінович не тільки отримував книги з України, а й знаходив можливість купувати і надсилати літературу із Красноярська додому. А сам повернувся на батьківщину в серпні 1955 р., за амністією, відбувши сім років ув'язнення. За цей час ні один примірник із книгозбірні не пропав. Дружина І.Л. Дмитрука Олімпіада Володимирівна, рятуючи від конфіскації, переховувала книги у друзів.

Іван Лаврінович і надалі продовжував поповнювати бібліотеку. Головним чином це була українська та зарубіжна художня література, літературознавство та критика, мовознавство, фольклорні збірники, мистецтвознавство, історія. Загалом, чисельність книгозбірні І.Л. Дмитрука – це близько семи тисяч книг та журнальних видань, окрім того, краєзнавчі архіви та газетні матеріали. Є немало цінних рідкісних видань творів І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, В.Винниченка,

М.Грушевського, М.Сумцова, «Новий енциклопедичний словник» Брокгауза і Ефрона та ін. Є книги з дарчими написами відомих письменників і літературознавців.

І.Л.Дмитрук не тільки сам перечитував чи переглядав придбані книги, він завжди безвідмовно давав їх у користування друзям. Свою пристрасть до літератури вчитель прагнув прищепити і учням. Розповідаючи про творчість того чи іншого письменника він не тільки радив придбати збірку творів, а й сам виконував місію книгоноші. Пропагував українську класику, фольклор, твори письменників-земляків Бориса Тена, М.Рубашова, Данила Окийченка, К.Граната, В.Земляка, М.Клименка, Є.Концевича та ін. В різних класах школи з ініціативи педагога були створені невеликі бібліотечки. А як часто в книгарнях він допомагав доброю порадою покупцям придбати цікаву, корисну книгу.

Любов до книг і подвижницька діяльність книго розповсюджувача не залишилась непоміченою. Іван Лаврінович завжди був жаданим гостем в книгарнях міста. У 1962 р. обласна друкарня випустила плакат з фотографією і розповіддю про книголюба. Про нього неодноразово в газеті «Радянська Житомирщина» розповідали або з вдячністю згадували Н.Пільгук («Закоханий у мудрість», 25.10.1963 р.), О.Мельничук («Читацькі запити і книготорг», 25.07.1964 р.), С.Лев («Лоцмани у книжковому морі», 31.08.1965 р. та «Твої друзі – книги», 27.03.1974 р.), В.Ульяненко («Скарбниця знань», 19.05.1974 р.), Л.Демченко («Книгарня зветься «Світоч», 13.12.1973 р.). Матеріали про книголюба, його фото публікувались в республіканському виданні «Друг читача». Зокрема, в числі від 19.04.1962 р. І.Л.Дмитрук розповідав про своє захоплення в статті «Моя друга професія». У «Другові читача» від 30.05.1974 р. подано замітку В.Козака «Рада житомирців» про обласну

установчу конференцію Товариства книголюбів, під заміткою – фотознімок групи делегатів, серед яких – Іван Лаврінович. Він був одним з найактивніших членів Товариства від часу його заснування.

В 1963 р. І.Л.Дмитрук був делегатом Другої республіканської конференції громадських пропагандистів-розповсюджувачів літератури.. Матеріали про конференцію опублікував всесоюзний журнал «Советская книжная торговля» (№ 4, 1963 р.). І там на фотознімку в колі делегатів – житомирський книголюб.

Невтомне подвижництво Івана Лавріновича було відзначено почесними грамотами Міністерства культури СРСР, Державного комітету Ради Міністрів УРСР по пресі. Є серед нагород і грамота Житомирського обласного управління культури у зв'язку зі 100-річчям обласної бібліотеки за активну участь в її діяльності по пропаганді книг.

Багато цікавого і корисного зробив І.Л.Дмитрук і як вчитель та краєзнавець. А скільки задумів не встиг втілити. 12 січня 1978 р. він передчасно пішов з життя – закоханий у мудрість завзятий книголюб, вчитель, щира, привітна, доброзичлива людина, «романтик в окулярах», як його називали друзі.

Ювілейне видання Іваном Огієнком «Граматики української мови» О. Павловського

Повернення в Україну наукової, художньої, публіцистичної та епістолярної спадщини нашого великого земляка Івана Огієнка (митрополита Іларіона), її дослідження та осмислення не є справою самоцільною, пов'язаною лише з моральним обов'язком спокути перед світлою пам'яттю духовного провідника. Не менш важливим є впровадження, популяризація думок, ідей, концепцій, запропонованих І.Огієнком, оживлення їх та сприйняття як органічної складової способу мислення, світогляду і свідомості українців, особливо на сучасному етапі становлення і розвитку українського суспільства і держави.

Відомості про І.Огієнка, його твори, аналіз його студій стали доступними широкому загалу завдяки подвижницькій діяльності М.Тимошика (Київ), Є.Сохацької (Кам'янець-Подільський), Л.Бондарчук (Житомир) та ще багатьох науковців, письменників, учителів. У дослідженнях наукового доробку професора І.Огієнка велику увагу приділено, зокрема, його мовознавчим розвідкам, адже історія та теорія мови склали провідну галузь зацікавлень вченого. Наша робота присвячена одній з лінгвістичних публікацій І.Огієнка, згадуваній, переважно, лише номінально, в т. ч. у ґрунтовній праці М.Тимошика «Лишусь навіки з чужиною»¹.

¹ Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000. – 548 с.

Актуальність даної розвідки визначається трьома аспектами: мовознавчим, історичним та політичним, які, врешті, є взаємопов'язаними. Щодо першого, це поява нової редакції українського правопису та дискусія навколо нього. Другий аспект передбачає усвідомлення потреби утвердження історичної справедливості у мовному питанні. Третій аспект, політичний, є супроводжуваним і теж важливим, адже політична ангажованість певною мірою визначає позицію у вирішенні проблем національної культури та духовності.

Отже, йдеться про ювілейне (до 100-річчя) видання «Граматики української мови» О.Павловського (далі «Граматики». – В.Б.) з передмовою професора Івана Огієнка, що вийшло в 1918 р., фактично – перше за сто років перевидання відомого правопису. Це невелика за форматом (128 × 194) та обсягом книжечка. На паперовій обкладинці, ледь товщій за сторінки, зверху напис: «Проф. Іван Огієнко», підкреслено двома рисками, нижче – «Граматика української мови О.Павловського», під назвою – віньєтка, внизу – «Видавництво книгарні Є.Черепівського. Київ, 1918, Друкарня «І.Чоколов». В.Житомирська, 20». Передмова займає з 3-ї по 16-у сторінку, в кінці підпис – «Кам'янець-Подільський, Державний Український університет. Проф. І.Огієнко». Своєрідним у цьому виданні є те, що ім'я автора передмови винесено на обкладинку і титул як автора книги взагалі. Можливо, це зроблено тому, що І.Огієнко виступив ініціатором, упорядником і автором аналізу перевиданого джерела. Або ж така форма подачі була усталеною в ті часи для такого роду видань. Варто звернути увагу ще й на те, що Передмова як самостійна стаття була створена значно раніше. Про це свідчить сам автор на стор. 15-й у зносі під числом 3 : «Ця моя стаття Про Граматикау Павловського надрукована була в

«Записках Наукового Товариства імени Шевченка» у Львові в 1907 році, том 80. Тут статтю передруковано майже без змін». (Тут і далі в цитатах особливості правопису і стилю автора збережено. – В.Б.) .

Щодо обсягу книги зауважимо, що остання колонцифра 114 не вказує на реальну кількість сторінок. Сам текст «Граматики» займає 58 стор. Крім цього вміщено 6 сторінок додатку, не пронумерованих, на одній – «Праці Проф. Івана Огієнка» (перелік із 19-и позицій), на двох – «Видавництво Книгарні Є.Череповського» (покажчик видань), три – порожні. Невідповідність колонцифри 114 реальному обсягу пояснюється таким чином. І.Огієнко, завершуючи Передмову, пише: «Передрукову Ю Граматику А.Павловського слово в слово і сторінка в сторінку. Поскільки було можливим, шрифт цього видання нагадує шрифт видання 1818 р.». Тут мається на увазі власне граматична перша частина твору О.Павловського і його «Общія зам

бчанія», п

кінці першої частини І.Огієнко дає таке пояснення – «Після цього йде: «Часть вторая. О сочинении и о стихотворстве Малороссийскомъ (ст.22-24), глава I. Краткій Малороссийскій словарь (24-26), Примеры на Малороссийское сочинение» (86-106). Всі статті в цім виданні я проминаю. Ів. О.». Як зрозуміло, в повному обсязі видання «Граматики» О.Павловського 1818 р. мало 114 сторінок.

На початку Передмови автор зазначає: «В біжучому році минає сто років з того часу, як за нові часи з'явилась перша друкована граматика української мови, – граматика Ол. Павловського. Граматика ця цікава й для нашого часу, – цікава не тільки з історичного погляду, але й з тих думок, що їх подає Павловський, людина, що майже першою поставилась до нашої мови надзвичайно уважно». Далі І.Огієнко розповідає про історію видання, згодом про

те, ким був автор граматики, адже на той час відомості про нього були скупі. Врешті, дослідник, аналізуючи «Граматику», цитує найбільш значимі, на його погляд, думки О.Павловського у передмові, розглядає структуру власне граматики, акцентуючи увагу на конкретних розділах і оцінюючи їх наукову вартість. У підсумку до аналізу першої частини «Граматики» І.Огієнко зауважує: «...Як бачимо, вона дуже поверхова, часами й не вільна від помилок, проте вона цікава для нас тим, що вперше зазначає властивості української мови, і зазначає, треба сказати, іноді досить правдиво й близько до народної мови. А про дієслово тут розказано й зовсім гарно, чого від тих часів і сподіватись не можна було».

Далі йде розповідь про другу частину книги О.Павловського, де вміщено «Краткій малоросійській словар» та «Примеры на малоросійское сочинение», і про «Общія зам вчання», комедними». Проте загалом дослідник дає високу оцінку «Граматиці», незважаючи на те, що вона «в багатьох місцях хибує». Але ж «її писано в ті часи, коли в Росії про українську мову більше нічого й не знали, окрім загальної чутки, що це ніби «російська мова, попсована полонізмами».

В заключній частині аналізу йдеться про рецензію князя М.Цертелева на «Граматику» та про реакцію О.Павловського, виявом якої була публікація у 1822 р. «Прибавленія къ Грамматике Малоросійского наречія».

І, нарешті, у висновку І.Огієнко зазначає: «Павловський перший почав писати і замість ъ, та на місці давніх о, е. За цю новину Павловського дуже нарікали, але його і був пізніше прийнятим і таким залишився й до наших днів в українському письмі... В столітні роковини цієї першої за нові часи української Граматики варто теплим словом згадати її автора, людину освічену, щиро

пройняту закоханням до українського народу. Жаль тільки, що цю людину ми так мало знаємо».

Значно пізніше у своїй «Історії української літературної мови», виданій у Вінніпезі в 1949 р., Іван Огієнко знову звертається до «Граматики» О.Павловського: побіжно згадує про неї в IX розділі другої частини, а також присвячує їй невеличку 8 главу XVIII розділу третьої частини, де називає О.Павловського «батьком нового правопису»².

Увага Івана Огієнка до «Граматики» О.Павловського була зумовлена як загалом мовознавчими зацікавленнями, так і конкретною роботою над створенням і впровадженням нового правопису української мови, виданням словників та підручників³. Своім ювілейним виданням «Граматики» та її аналізом І.Огієнко ніби підводив підсумок оцінкам, дослідженням цього правопису за сто років, з'ясував його роль і значення.

У XIX ст. «Граматика» О.Павловського постійно перебувала в полі зору науковців та письменників. Маятник оцінок коливався від повного заперечення (І.Могильницький, М.Максимович, М.Гатцук) до визнання і схвалення (А.Метлинський, П.Лавровський, М.Дашкевич, М.Шашкевич, І.Франко). Їхні погляди достатньо висвітлені у вітчизняних історико-мовознавчих студіях, тому наведемо маловідомий приклад згадки про «Граматику». У

² Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 197, 347. – 440 с.

³ Див. Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні (матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції) 4-5 березня 1997 року, м. Житомир. – Житомир, 1997. – 104 с.; Тимошик М. Мова – душа нації. Переднє слово // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2001. – 440 с.

1846 р. з'явилося друге видання підручника «Уроки русской грамматики» О.Охотіна, в передмові до якого автор подає перелік видань російських граматик (більше 80-ти), різних за обсягом, формою, якістю та призначенням, починаючи від першої граматики власне російської мови М.Ломоносова (1765 р.) до підручника Ф.Буслаєва (1845 р.). Більшість із згаданих О.Охотіним граматик декілька разів перевидавались. В цьому реєстрі лише одне видання українське – «Грамматика Малороссійскаго языка» О.Павловського, воно ж є одним із двох у великому переліку, визначених епітетом «замечательное», ще й замість слова «наречіє» (як в оригіналі) вжито об'єктивно більш прийнятне – «языка», хоча й невідомо, чи вважав автор українську мову явищем самостійним і самодостатнім⁴.

У ХХ ст. «Грамматика» О.Павловського була різнобічно проаналізована багатьма відомими науковцями, з'явилося більше інформації про автора та його праці, версії про його походження. Зокрема у 1972 р. вийшов збірник за редакцією В.Німчука «З історії української мови. До 150-річчя «Граматики» О.Павловського». Критерії та принципи оцінок правопису 1818 р. мовознавцями, що взяли участь у виданні, цілком співвідносні з тими, що їх застосував у своїй розвідці І.Огієнко. Наприклад, М.Жовтобрюх пише:»...О.П.Павловський – це вдумливий учений, що, як на свій час, глибоко знав живу українську мову і вмів відрізнити в ній спільне для всього народу від місцевих діалектних явищ. У своїй орфографічній системі він орієнтувався на відбиття в письмовій формі саме спільного в мові, а не її локальних рис. Цим його правопис був

⁴ Охотин А. Уроки русской грамматики. – Вь типографіи Военно-Учебных Заведеній, 1846. – 80 с.

спрямований на вироблення єдиних норм української літературної мови, а це відповідало прогресивним тенденціям у її розвитку як мови загальнонаціональної. У цьому, на наш погляд, і полягає основне позитивне значення тієї орфографії, що її застосовував у своїй праці автор першої граматики живої української мови»⁵. На значимість і непересічність правопису вказує на початку своєї статті В.Німчук: «Грамматика малоросійскаго наречія» О.Павловського – це не тільки перша друкована граматика живої української мови кінця XVIII – початку XIX ст., але й перша поважна праця нового українського мовознавства. О.Павловський був одним із тих учених, що заклали підвалини сучасної україністики. Невелика за обсягом книжка О.Павловського так чи інакше спонукала його сучасників до праці на ниві української мови. У цьому також її безсумнівне значення»⁶.

Таким же безсумнівним є значення того титанічного внеску, який зробив своїми мовознавчими (і не тільки) дослідженнями Іван Огієнко, ім'я якого впродовж багатьох десятиріч було невільно згадувати. А ювілейне видання «Граматики» О.Павловського є невеличкою, але вагомою часточкою того внеску, із взірцем об'єктивного, мудрого, зваженого підходу, що вартий наслідування сучасниками.

⁵ Жовтобрюх М. Орфографічна система О.П.Павловського // З історії української мови. До 150-річчя «Граматики» О.Павловського. – К., 1972. – С. 65. – 116 с.

⁶ Німчук В. «Грамматика» О.Павловського й мовознавчі праці П.Білецького-Носенка // З історії української мови. До 150-річчя «Граматики» О.Павловського. – К., 1972. – С. 77. – 116 с.

«Червона грань» – студентський журнал Волинського ІНО

Студентська преса завжди була невід’ємним атрибутом життя студентів. Її спрямованість – наукова, художня, політична, культурна, побутова, спортивна, гумористична тощо – визначається наповненістю, змістом, стилем життя вузівської молоді. Найбільш розповсюдженими, популярними видами студпреси є стінгазети та листки. А от журнали, альманахи зустрічаються рідше. Тому привернув увагу журнал «Червона грань», який видавався у 20-х роках нинішнього століття. Це був орган бюро літературного гуртка студентів Волинського інституту народної освіти ім. І.Франка (нині Житомирський державний педагогічний інститут ім. І.Франка). Декілька примірників «Червоної грані», що потрапили до рук автора, дають змогу охарактеризувати журнал в загальних рисах.

Отож, наявні числа «Червоної грані» - №2 і №3 за 1928 рік, №4 за 1929 р. – різні за форматом, об’ємом, оформленням обкладинки, якістю паперу, тиражем. А видавався журнал на шклографі Волинського ІНО. Високою якістю друк не відзначався – невідбиті літери і слова утруднюють читання тексту. Формат навряд чи можна назвати традиційним, бо зavelикий, як для журналу, він коливався від 235×340 до 240×375. Обкладинки мають фіолетовий (№2), жовтий (№3), сірий (№4) кольори, різношрифтові написи назви, примітивне орнаментне оформлення. Папір журналу звичайний (№№2,3) або тонкий («цигарковий») (№4). Об’єм від 30 до 66 сторінок. По лівому краю журнал “зшитий» металевими кнопкоподібними скрепками. Критикуючи «Червону грань» за видавничі недоліки, один з авторів Бульбанюк

писав: «Журнал видано без естетичного смаку. Він справляє неприємне враження своєю зовнішністю. Невдалий формат – формат казенного діла. Треба змінити форму на меншу, естетичнішу й з виразнішою художньою емблемою. Друк теж вимагає побажання в бік виразності й чіткості. Не шкодило б в середині містити художні ілюстрації.

Тираж видання був надто мізерним -25 (32) і 50 (№№3,4) примірників, тому малоімовірна наявність в державних архівах. Видавався часопис групою ентузіастів. Редакційну колегію склали: М.Верщій, Г.Камінська, К.Кудрицький, О.Патрик, В.Попович, З.Савченко, Ф.Стеценко. Художник оформлювач підписувався ініціалами О.Р. Карикатури малював Х.Демчук. А до друкування номерів були причетні різні виконавці, серед них: В.Землеруб, В.Кример, Й.Овецький, О.Патрик, В.Попович, Ф.Стеценко. До співпраці з журналом залучались студенти, викладачі та вчителі-випускники ІНО. Проте великої активності у сприянні виданню не було, дописувачів бракувало. Про це бідкався О.Патрик у вступі до №2: «Хто заперечує потребу видання журналу? – нема таких. Хто ж дає моральну підтримку? – всі. А скільки знайдеться таких, що щось зробили в цьому напрямку? – дуже мало. Отож-бо той є. В такому ставленні до роботи й лежить причина наших, дуже частих організаційних провалів». А в статі М.Сукневича знаходимо більш конкретне осмислення проблем інертності студентів у громадському житті з таким ідеологічно-тенденційним висновком: «...студентство ударилось переважно в академізм, суспільно-політичне життя країни проходить поза багатьма товаришами: математичні формули, різні голонтурії і т.п. оточили студента, і він забуває, що живе в країні, яка оточена ворогами, готовими проковтнути його в купі з

голонтуріями і проковтнули б, коли б у нас не було б за спиною робітничо-селянської маси, що під проводом компартії дбає не за індивідуальні інтереси, а інтереси великого колективу – СРСР». До речі, подібні звинувачення в індивідуалізмі, заклики до колективності в мисленні та діяльності – такою була вимога часу – нерідко звучать в різних контекстах в матеріалах «Червоної грані».

Зміст журналу склали такі рубрики: «Література й критика», «праці іновця» (тобто студента ІНО), «Виробничі теми», «З громадського життя», «Гумор», «Листування з авторами», «До уваги студентів». Публікувались вірші й оповідання І.Закалюка, Луга, О.Патрика, Писаря, М.Середовища, Ф.Стеценка, К.Стецюка, П.Умбри. Це були очевидно проби пера, які в більшості своїй не відзначались високою художністю, мали характер політичних агіток тощо. Але критичні матеріали на цю творчість, що друкувались в журналі (напр.»Моя думка та вражіння про «Червону грань» Бульбанюка), спонукали до самовдосконалення, росту майстерності, пошуків власного стилю авторів.

Друкувались у «Червоній грані» звіти про студентські літературні вечірки, про роботу профспілкової організації, ділились виробничим досвідом та проблемами випускники ІНО. Значною мірою ці публікації мали критичний характер, викривали різного роду вади, недоліки.

Найбільший інтерес, на наш погляд, складають статті літературознавчого, критичного плану, фольклорно-етнографічні дослідження про Волинь та інші регіони. Серед таких робіт: «Ольга Кобилянська» Й.Зелінського – полеміка з критиками, які звинувачували письменницю в «аристократизмі» та «ніцшеанстві»; «Потебня й формалісти» О.Патрика – про протистояння потебнянства і школи формалістів у розумінні художнього образу-тропу;

«Нові» пісні в селі» В.Поповича – про відродження давніх пісень в нових формах і новому змісті як відгук села на сучасність (коментовані пісні записані на Коростенщині); «Часи громадянської війни на Україні в народній творчості» М.Середовича – передмова, після якої подано зраок оповідання під назвою «Двісті процент», записаного на Вінничині; «Веснянка» М.Середовича – стаття про походження жанру весняних обрядових пісень, коментарі до кількох веснянок, записаних на Вінничині; «Весняні гулянки на селі» Ф.Стеценка – опис гулянок «Кривий танець», «У короля», «Мак», «Зайчик», «Подоланочка» з текстами пісень, записаних в с. Заболоття Радомишльського народу; «Поліський варіант» «Думи про Івана Коновченка» В.Поповича – порівняння тексту думи, записаної в селі Клинець на Овруччині від сліпого лірника Сави Павловича Демідчука, з текстом, записаним в І половині XIX ст. А.Метлинським.

І зміст, і стиль названих публікацій свідчать про серйозність наукових інтересів авторів, про рівень наукового потенціалу філологічного середовища Волинського ІНО.

Загалом, незважаючи на недоліки в оформленні, друкові, деяких матеріалах, часопис робив велику і корисну справу, спонукаючи студентів до творчості. Закликаючи до співпраці з журналом, член редакції, один з активних авторів О.Патрик писав: «Хто дійсно зацікавлений в існуванні «Червоної грані», нехай не говорить гарних слів, а бере перо в свої руки і кладе свою лепту до спільної, поки що убогої скарбниці. Тільки при такій підтримці журналу студентами, стажерами, профорганами «Червона грань» з теперішнього жевріння запалахкотить ясним, веселим полум'ям у понурих мурах нашого вузу»

«Волинь-Житомирщина»: імена, тематика, рубрики

Спливло вже – здавалось би, швидко – десять років від дня публікації, у грудні 1997 року, першого числа історико-філологічного збірника з регіональних проблем „Волинь-Житомирщина”. Справді – час неблаганний. Але навіть його відносна стрімкість не спроможна змагатись із його ж наповненістю: подіями, явищами, спілкуванням. Зокрема, всі, хто причетний до появи часопису, відчули, наскільки потужним стимулом стало це видання, а також створення Житомирського історико-філологічного інституту (ЖІФІ), для поживлення глибоких наукових досліджень з регіональної тематики в царині філології та історії, для організації зустрічей, конференцій, інших заходів наукового та культурологічного характеру, і все це, першочергово, – з метою сприяння національному відродженню, збереженню та примноженню духовної спадщини краю, нарощуванню творчого та інтелектуального потенціалу вчених і дослідників, поширенню цінностей та ідеалів відкритого громадянського суспільства. Саме такі, зокрема, засади діяльності були визначені Статутом ЖІФІ як громадської науково-дослідної організації¹. За час роботи ЖІФІ (директор – В.Єршов, заступник – В.Мойсієнко, вчений секретар – В.Білобровець) було проведено низку наукових

¹ У Житомирі буде новий інститут // Віче. – 1998. – 30 квітня-6 травня; Подія тижня // Експрес-Афіша, - 1998. – 8-14 травня; Білобровець В. Засновано Житомирський інститут регіональних досліджень // Місто. 1998. – 15 травня; Білобровець В. Новостворений інститут сподівається на підтримку // Експрес-Афіша. – 1998. – 14-20 травня; Білобровець В. Історико-філологічний у Житомирі // Житомирщина. – 1998. – 16 травня.

заходів республіканського масштабу: наукова конференція, присвячена 500-річчю першої писемної згадки Коростишева та 200-річчю з дня народження Г.Олізара², республіканський діалектологічний семінар „Проблеми сучасної діалектології” („В.-Ж.”; № 6), конференції „Теоретичні і методологічні засади сучасної діалектології” („В.-Ж.”; № 14) та „Проблеми аналізу тексту”, присвячену Є.М. Кудрицькому

(„В - Ж.”; №9), видано ювілейні збірники на честь 70-річчя професора В.В.Німчука („В.Ж.”; № 10) та 65-річчя лауреата Шевченківської премії В.О.Шевчука („В.-Ж.”; № 12); організовано творчі зустрічі з видатним українським письменником та етнографом В.Скуратівським (12.02.1998), Шевченківськими лауреатами – письменниками В.Шевчуком (15.03.2001), М.Матіос (7.10.2005), О.Ульяненком (13.04.2007); ініційовано та надано безпосередню допомогу у встановленні пам’ятника відомому письменнику Г.Олізару у Коростишеві (9.05.1999) роботи видатного українського скульптора В.Рожики; відкрито меморіальні дошки К.П.Михальчуку (5.10.2001) і М.В.Никончуку (5.06.2007) роботи заслуженого художника України В.Фещенка на фасаді Інституту філології та журналістики (автори ідеї та організатори проєктів В.Мойсієнко і В.Конобродська). І, нарешті, видано 17 чисел „Волині-Житомирщини” – часопису, що є найважливішим продуктом, який демонструє результати наукових досліджень вчених, вчителів, студентів, вихід якого передував утворенню інституту як юридичної організації, яка могла б представляти збірник, а згодом він став періодичним і був

² Актуальні проблеми історії та літератури Волині та Київщини / За ред.. В.О.Єршова. Зб. наук. праць. У 2-х частинах. – Житомир: Видавництво “Волинь”, 1999. – 456 с.

внесений Постановою Президії ВАК України від 11 жовтня 2000 р. (№ 1-03/8) у перелік науково-фахових видань, у яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата філологічних наук (до речі – єдине в Україні ВАКівське видання, яке започатковане громадською організацією).

Про історію задуму та виходу в світ історико-філологічного збірника з регіональних проблем, пов'язані з цим організаційні перипетії йшлося в газетних публікаціях та матеріалах наукових видань, в тому числі – в „Енциклопедії Сучасної України”³. Тому зосередимо увагу на внутрішньому наповненні журналу, людях, які з ентузіазмом підхопили ідею В.Єршова та В.Мойсієнка і стали активними авторами та популяризаторами „В.-Ж”, а з історії видання наведемо лише найважливіші факти.

Оскільки саме регіональні дослідження, на відміну від загальнодержавної історичної проблематики, зазвичай, краще відображують історію різноманітних подій, проблеми конкретного регіону або місцевості, людей, їх зв'язки, долі, стан того чи іншого явища, то поява

³ Див.: Видання року – “Волинь-Житомирщина” // Віче (Житомир). – 1997. – 18 – 24 грудня; Волинь-Житомирщина // Info-Сервіс. – 1998. – 9 січня; Промовляє історія // Житомирщина. – 1998. – 22 січня; Волиця В. Видає редакція газети “Відлуння” // Відлуння. – 1999. – 1 січня; “Волинь-Житомирщина” – перше філологічне видання регіону // Місто (Житомир). – 2000. – 27 липня; Лецькін М. Від волинських джерел до сучасної Житомирщини // Лецькін М. 3 глибоких і чистих витоків. – Житомир: Еділ, 2006. – С. 65 – 67; Костриця М.Ю. “Волинь-Житомирщина” // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 5. Вод – Гн. – 2006; Білобровець В. Десять років служіння батьківщині: “Волинь-Житомирщина”. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем // Бердичівська земля у плінні часу: у двох томах / За ред. М.Ю.Костриці. – Т. II. – Житомир: М.Косенко, 2007. – С. 171-177.

наукового видання, в якому б акумулювались матеріали з відповідною тематикою, була надзвичайно актуальною. І в 1996 році такий задум виник і обговорювався під час спілкування друзів і колег-науковців В.Єршова, кандидата філологічних наук, доцента кафедри зарубіжної літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Франка (нині – докторант Київського національного університету ім. Т.Шевченка), та В.Мойсієнка, кандидата філологічних наук, доцента кафедри української мови ЖДПІ (нині – доктор філологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету ім. І.Франка), вони ж і стали врешті редакторами журналу. Пропозиція була оприлюднена, і серед перших на неї відгукнулися літературознавець, викладач кафедри української літератури В.Білобровець (згодом – відповідальний секретар „В.-Ж.”), письменник, журналіст, видавець В.Врублевський, релігієзнавець, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології ЖДУ (нині – доктор істор. наук, проф.) С.Жилюк, краєзнавець, співробітник Державного архіву Житомирської області Р.Кондратюк, що утворили склад першої редколегії часопису і взяли активну участь в організації видання. Дещо пізніше редакційну колегію склали доктори філологічних наук П.Білоус, І.Вихованець, К.Городенська, П.Гриценко, М.Никончук, В.Німчук, Г.Сивокінь, Е.Соловей, М.Сулима, О.Шпильова. Зрештою, зі збірником міцно подружилися член-кореспондент НАН України В.Німчук, лауреат національної премії імені Т.Шевченка письменник В.Шевчук, доктори наук П.Білоус, М.Лавринович, М.Никончук, С.Пінчук, кандидати наук В.Башманівський, О.Білобровець, Н.Білоус, Л.Бондарчук, О.Васянович, Г.Гримашевич, Г.Доброльожа, Л.Єршова, М.Козловець, В.Конобродська, Г.Конторчук, І.Копоть,

М.Костриця, А.Лісовський, Н.Місяць, П.Натикач, О.Пультер, Н.Сейко, О.Сьомочкіна, В.Халін, В.Чайковська, С.Чернюк, М.Шевчук, В.Шмарчук, заслужений працівник культури України В.Шинкарук, науковці В.Власенко, Г.Врублевська, Л.Литвинчук, М.Масловська, І.Савицький, С.Стельникович, В.Титаренко, Н.Янчук, що створили потужне коло відданих і глибоких дослідників Волині-Житомирщини і найактивніших авторів часопису. Зрештою, яким би великим не було бажання згадати всіх дописувачів „Волині-Житомирщини” і їх публікації, зробити це, наразі, неможливо. Тому уклінно просимо вибачення в обійдених увагою і засвідчуємо безмірну вдячність і шану всім авторам і, загалом, причетним до видання фахівцям за співпрацю, подвижництво в науці, в дослідженні імен, подій, явищ рідного краю, бажання підтримувати журнал і наповнювати його непересічним змістом.

У підготовці видання першого номера багато в чому знадобився досвід В.Єршова, який він отримав, обіймаючи в 1996-1998 роках посаду віце-президента Житомирського товариства дослідників Волині, на чолі якого вже біля двадцяти років стоїть видатний організатор регіонально-краєзнавчих досліджень М.Костриця. Організаційна робота тривала близько року: відпрацювання концепції збірника, пошук і підготовка наукових матеріалів, переговори зі спонсорами, розробка ідеї оригінал-макету, яку професійно здійснив В.Врублевський, і, нарешті, саме видання.

Перше число збірника „Волинь-Житомирщина” було приурочене до святкування 100-річчя від дня народження видатного житомирського поета, перекладача, композитора, духовного провідника Бориса Тена (М.В.Хомичевського), і на обкладинці та першій сторінці було вміщено його фотопортрет, на другій сторінці –

зображення екслібриса Бориса Тена роботи відомого житомирського художника В.Кобилінського та цитата ще одного непересічного земляка письменника Є. Концевича із есе „Щедротний паростку могутнього коріння”, а також було опубліковано матеріали з біографії митця та його листи до друзів-житомирян.

Окрім того було започатковано добру традицію для наступних випусків журналу – подавати на обкладинці зображення знакових постатей, пов’язаних з нашим краєм, унікальних видань, яким були присвячені вміщені детальні дослідження. Такими первістками, поряд із Борисом Теном, стали М.Рильський, Є.Ненадкевич, Г.Олізар. Ще однією важливою деталлю зовнішнього оформлення стала емблема, на якій – герби Волині та Житомирщини на фоні абрису мапи області.

Що ж стосується структуризації збірника, то упорядники, використовуючи досвід подібних видань, а також опираючись на концептуальні засади та отриманий матеріал, визначили для першого числа такі рубрики: „Літературознавство”, „Етнолінгвістика”, „Діалектологія”, „Етнографія”, „Історія”, „Портрет”, „Перший сніп” (дебютні публікації молодих дослідників), „Архів”, „Philobiblon”, „Бібліографія”, „Рецензії”. Згодом, в наступних числах „В.-Ж.”, визначення тематичних блоків набуло варіативного характеру, залежно від змісту публікацій. Зокрема, з’являються такі, як „Тенознавство”, „Мемуари”, „Пам’ятки історії”, „Поліські животоки”, „З домашнього архіву” (№ 2), „Етимологія”, „Історія лінгвістичних учень” (№ 3), „Спогади” (№ 4), „Мова письменства” (№ 5), „Фонетика”, „Грамматика”, „Акцентологія”, „Словотвір”, „Мотивація”, „Мова і культура”, „Лексикологія”, „Лексикографія”, „Ономастика”, „Антропонімія” (№ 14), „Ареалогія” (№ 6), „Археологія”, „Демографія” (№ 7), „Славетні

Житомиряни”, „Перекладознавство”, „Текстологія”, „Лінгводидактика”, „Інформація” (№ 9), „Дослідження української мови як сакральної” (№ 10), „Фольклор”, „Слідами однієї фотографії”, „Хроніка наукового життя” (№ 13), „До витоків” (№ 16) та ін. Деякі з перелічених позицій зустрічались спорадично, інші стали постійними майже для кожного випуску. А в тих номерах, що були сформовані за матеріалами конференцій або присвячені певній постаті, з’являлись ексклюзивні рубрики. Так, наприклад, № 15 „В.-Ж.” був укладений зі статей до Всеукраїнської наукової конференції „Творчість Івана Франка в контексті української духовності” – відповідним було і розрізнення проблематики: „Поетика творчості Івана Франка”, „Компаративний вимір творчості Івана Франка”, „Мовознавчі аспекти творчої спадщини Івана Франка”, „Політика і право”, „Іван Франко – видавець і журналіст”, „Красназнавство”.

Зрозуміло, що такий арсенал рубрик став можливим завдяки тим людям, які своїми дослідженнями підтримали видання, і їх коло постійно розширюється, як і тематичний спектр публікацій. На сторінках „Волині-Житомирщини” було з’явлено раніше не опрацьовані факти життя і творчості відомих постатей; багато забутих, напівзабутих, та, попри це, яскравих і непересічних імен вітчизняної науки, освіти, культури, мистецтва, літератури, які були пов’язані з волинсько-житомирськими теренами, діяльність яких була значимим внеском у збереження й розвій духовних надбань; були запропоновані оригінальні статті з проблем історико-філологічного циклу; читачів ознайомлено (через рецензії) з новими науковими виданнями, а також представлено тексти стародруків; віддано належну шану видатним сучасникам – науковцям і письменникам. Додамо ще й той факт, що у збірнику, починаючи з № 2, на останніх сторінках уміщуються

вітання колегам з успішним захистом кандидатських і докторських дисертацій, з ювілейними датами та іншими значними подіями в житті.

І все ж, не забуваймо, що початок цьому змістовому розмаїттю покладено першим номером „Волинсько-Житомирщини”, де було опубліковано цікаві й ґрунтовні розвідки: В.Шинкарука про багатогранні зв’язки Максима Рильського з „малою батьківщиною” („Житомирщина в житті та творчості Максима Рильського”); В.Білобровця про відомого українського науковця і педагога, ініціатора створення Волинського інституту народної освіти, першого викладача української філології і декана словесно-історичного факультету, члена першої інститутської вченої ради Євгена Ненадкевича („Євген Олександрович Ненадкевич”); В.Єршова про видатного волинського і київського політичного і суспільного діяча, прекрасного літератора Густава Олізара, його оточення, спілкування, конфлікти („Густав Олізар під пильним оком російського самодержавства. Письменник і влада”), нашу землячку, доктора філологічних наук, провідного наукового співробітника Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України Олену Шпильову („Олена Василівна Шпильова”), Бердичівську кармелітську друкарню, що діяла з 1760 по 1840 рр. – найвідомішу та найбільшу в Київському воєводстві, а згодом і у Волинській губернії („Золотий вік” друкарства у Бердичеві”); П.Романюка про давні обрядодії з піччю під час весілля в різних населених пунктах Полісся („Піч у поліському весільному обряді”); В.Мойсієнка про один з різновидів словесної магії, чи не найархаїчніший фольклорний жанр – замовляння („Структура і поетика поліських замовлянь”), відомого українського мовознавця-діалектолога, талановитого педагога, організатора науки, поета, доктора філологічних наук Миколу Никончука

(„Микола Васильович Никончук”); Г.Врублевської про семантику слова як скарбницю різноманітної інформації і в цьому контексті – про семантичні компоненти лексеми „книш” („Семантичне поле лексеми “книш” в поліських говорах”); Л.Гарбузової про одну із славних сторінок в історії етнографічного вивчення Волині („Становлення та розвиток етнографічного відділу Житомирського краєзнавчого музею”); Л.Єршової про малодосліджене явище в історії освіти – церковно-парафіяльні школи („Історичні та соціальні умови розвитку церковної освіти на Волині”); С.Жилиюка про життя та діяльність неоднозначної і суперечливої постаті в історії Російської православної церкви Антонія Храповицького („Антоній Храповицький, архієпископ Житомирський і Волинський (1906-1914)”); Н.Сейко про перипетії розвитку освіти поляків Південно-Західного краю на початку ХХ ст. („Польське шкільництво на Волині в період Першої світової війни”), один з рідкісних часописів – зразок польської регіональної преси („Польська громада Волині на сторінках “Tygodnika Kresowego”); Л.Куликівської про маловідомий період життя Бориса Тена як священика („М.В.Хомичевський – діяч Української автокефальної православної церкви”); листи Бориса Тена до Є.Ненадкевича (публікація і коментарі В.Білобровця), Л.Бондарчук, Я.Погребенника (публікація і коментарі Л.Бондарчук); документи, що стосуються діяльності літературного об’єднання „Клич” („Нові матеріали про літературне життя Житомира 1920-х рр.” – публікація і коментарі Р.Кондратюка); цілий ряд рецензій – В.Мойсієнка, П.Романюка, О.Ференець, А.Зінченко, В.Попрійчука – на щойно опубліковані наукові видання.

Таким чином, оригінальність і самобутність збірника була визначена колом наукової проблематики, яку поглиблено мало висвітлювати нове видання.

Головним принципом був проголошений регіональний: Волинь у рамках сучасної Житомирської області. Редакція виходила з того, що вся територія колишньої Волині, яка протягом ХХ століття перетерпіла низку урядів, влад та адміністративних перетворень, на частинах якої відбудувались власні наукові інституції, створені архіви, інші дослідні установи, стала вже важко осяжною для глобального і комплексного висвітлення. Розрахунок виявився правильним і далекоглядним. „Волинь-Житомирщина” – сьогодні дійсно унікальне і неповторне видання з регіональної проблематики, якому немає аналогів в Україні. До речі, сам термін „Волинь-Житомирщина” був запроваджений науковцями В.Єршовим та В.Мойсієнком у 1997 році як власний неологізм і згодом став поширеним і часто вживаним у наукових дослідженнях. А історико-філологічний збірник виборів міцне і потужне місце у науково-культурній сфері держави. Сформувався впливовий колектив однодумців редакції, редакційна політика витримала випробування в науковому просторі, який в останні часи набуває рис жорсткої, але виправданої конкуренції.

ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗДІЛ

Особливості творення сценарного типу в драматургії Лесі Українки

Використання категорії сценарного типу у дослідженнях драматичних творів ґрунтується на ідеях Й.Гейзінґи, котрий розглядає в історичному аспекті гру як феномен культури, на деяких позиціях теорії трансакції і сценаріїв Е.Берна, що пропонує психологічну точку зору на гру як складову людського буття, і на особливостях драми як літературного роду.

Е.Берн, якому належить термін «сценарний тип», розвиваючи ідеї психоаналітичної теорії З.Фрейда, пропонує трьохкомпонентну структуру особистості: «Дитина», «Батько», «Дорослий». В одному з цих станів проявляється людське «Я» в кожний момент свого існування в соціумі. Психолог моделює ситуації стосунків між людьми, щоб зрозуміти і пояснити, як взаємодіють визначені компоненти структури особистості, до чого це призводить, і які можливі висновки про мотиви та причини поведінки людини. Врешті вчений розробляє теорію сценаріїв і визначає сценарний тип, що базується на комунікативному, часовому тощо принципах запрограмованості поведінки і долі¹.

Скористатися поняттям «сценарний тип» дозволяє співвідносність деяких принципів та ідей Е.Берна з характером творчого процесу драматурга. Зокрема виділення гри як найбільш значимої системи трансакцій з

¹ Берн Э. Игры в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1992. – 524 с.

головною її ознакою – наявністю конфлікту, а також – моделювання ситуацій людських стосунків. Проте первісне значення сценарного типу трансформується і набуває смислового трактування співвідносного з принципами і законами, якими керується драматург.

Відмінність драми як літературного роду від лірики та епосу полягає в тому, як відомо, що розкриття характеру в дії виключає, як правило, наявність авторських роздумів, оцінок, описів. А.Цейтлін, зокрема писав, що дійові особи повною мірою заміняють собою їх творця². Але яким чином відбувається процес заміни, як реалізується причинно-наслідковий зв'язок між авторським «Я» і системою образів? В розв'язанні цієї проблеми важливе місце займає осмислення концепції буття письменника. Ця категорія передбачає виявлення системи поглядів, способу розуміння, тлумачення життєвих явищ, а звідси – домінуючих переконань та психологічних чинників, які вплинули на творчий процес. Проте концепція буття – це лише визначальна субстанція творчої лабораторії драматурга з її специфічними шляхами і формальними засобами втілення задумів. У свою чергу, виявлення вказаних шляхів та засобів без врахування концепції буття нерідко призводить до спотвореного сприйняття і трактування письменницьких намірів і творчості загалом.

До різних аспектів проблеми психології творчості як однієї з наріжних в літературознавстві зверталось немало дослідників, серед яких О.Потебня, І.Франко, Д.Донцов, Л.Виготський, О.Ранк, О.Білецький, А.Цейтлін та ін.

Одним із шляхів вирішення заданої проблеми, на нашу думку, є застосування системи сценарних типів. Сутність сценарного типу розкладається на два вектори,

² Цейтлін А. Труд писателя. – М.: Гослитиздат, 1968. – С. 81.

один з яких спрямований до автора, другий – до дії драматичного твору. Спільною вихідною точкою для обох векторів є образ, наділений домінуючою рисою, перейнятий метою, ідеєю, переконанням, на яких ґрунтується характер, висловлювання, вчинки, що, в свою чергу, мають певну визначеність і внутрішню причинну структуру.

Отже – сценарний тип – це показник шляхів реалізації авторської концепції буття і структурно-художня функція образу.

Серед сценарних типів, в першу чергу, виділяємо Переслідувача, що є нападником у конфлікті, він пов'язаний з авторськими переконаннями, конфліктом між почуттями, розумом і волею, між бажаним і реальним. Наступний сценарний тип Переслідуваного за такими ж позиціями пов'язаний з автором, але виступає антагоністом до першого, його функція вторинна – це реакція на напад. Сценарний тип Посередника – це «третейський суддя», що дає оцінку першому і другому і пов'язаний з авторським прагненням врівноважити суперечливі позиції. Сценарний тип Рятівника підживлює протистояння Переслідувача і Переслідуваного, приймаючи позицію одного з них. Нарешті, сценарний тип Простака відтінює конфлікт і демонструє авторське ставлення – негативне чи позитивне – до певного життєвого явища.

Наявність усіх сценарних типів чи лише деяких з них зумовлена структурою твору, сутністю і формою конфлікту, системою образів. Сценарний тип рухливий, тому конкретний образ може бути носієм різних характерологічних ознак сценарних типів в певних моментах розвитку дії.

Прагнення драматурга осмислити, а можливо й знайти вирішення художнім проблемам, реалізувати своє

сприйняття і розуміння їх виливається в різноманітні шляхи проєкцій складових авторського «Я» на дію і характери персонажів. Показовим в цьому плані є аналіз особливостей творення сценарного типу в драматургії Лесі Українки.

Розкривати секрети творчої лабораторії потрібно, насамперед, спираючись на свідчення самої поетеси. Лише вона об'єктивно визначає характер проєкцій свого «Я» в конкретних творах.

Бунт і шалений опір пасивності та аморфності юрби, намірам вишукувати виправдання, аргументи і логічну доцільність в боротьбі і поступі можна було б ілюструвати численними прикладами з поезій. А шлях Лесі Українки до драматургії лежав через поезію гострих соціальних і філософських проблем, антагоністичних зіткнень непримиримих поглядів. В драматургії письменниця продовжила втілення тієї концепції буття, що знайшла свій відбиток в поезії. Проте звернемось до свідчень не опосередкованих через художню форму, які ілюструють активність життєвої позиції Лесі Українки. Ось кілька думок зі статті «Утопія в белетристиці»: «Свіфт, може й несвідомо, остеріг людей від небезпечного консерватизму: він показав усю гидотну й жах застою, рабської культури, дрібного, позбавленого ідеалів повного безглузлого егоїзму життя»³. А це про утопію Вільямса Морріса «Звістки ні звідки»: «...нам ніяково в тому прийдешньому товаристві, хоч ми й не сподіваємось опинитись в ньому непроханими гостями. Нам сумно серед того безхмарного щастя... Ми тямимо, що це не життя, а повільне вмирання від щастя, від безцільного, непотрібного добробуту... Нема боротьби, цієї конечної

³ Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. – Т. 8. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 171.

умови життя, нема трагедії, що дає глибіню і зміст життю»⁴. Такі свої ідеали «неспокою» Леся Українка втілила, зокрема, в драматичній поемі «Одержима».

В листі до І.Франка поетеса написала про психологічний стан, в якому був написаний твір: «Признаюся вам, що я її в таку ніч писала (18 січня 1901 року в Мінську, біля ліжка смертельно хворого С.Мержинського – В.Б.), після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хтось спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: «Я з того створила драму...»⁵. Це зізнання наводить на думку, що саме підсвідома потреба в катарсисі спонукала Леся Українку до блискавично втіленого творчого вирішення. Зауважимо, що драма як рід найбільшою мірою близька до гри. Про це писав Й.Гейзінга, виявляючи «впадання» в ігрову сферу лірики, епосу і драми: «Тільки драма завдяки своєму незмінному функціональному характеру, притаманній їй властивості завжди бути дією, лишається завжди пов'язана з грою»⁶. Є ще інший аспект цієї проблеми: пишучи твір, митець опосередковано включається в гру з реципієнтом.

В драматичній поемі «Одержима» зовнішній конфлікт виростає на протистоянні двох головних героїв – Міріам та Мессії – індивідуально сильних особистостей з протилежними життєвими поглядами (маємо антитезовий агоністичний характер конфлікту). При всій неоднозначності ставлення Лесі Українки до ніцшеанської філософії в позиціях головних персонажів очевидна ремінісценція із Ніцше. У слові Заратустри про три

⁴ Там само. – С. 185.

⁵ Там само. – Т. 12. – С. 18.

⁶ Гейзінга Й. Homo ludens. – К.: Основи, 1994. – С. 10.

перетворення духу йдеться, зокрема, про боротьбу духа лева, що мовить: «Я хочу», з великим драконом, ім'я якому – «Ти повинен». Ці два кредо є визначальними чинниками у змаганні (грі) Міріам та Мессії.

Структурно-художня функція образу Міріам ґрунтується на заданих смислових позиціях: одержимість духом, небажання спокою, любов до Мессії, ненависть до юрби, прагнення самопожертви заради Сина Божого. Функція образу Мессії за основу має самопожертву в ім'я всіх, всепрощення, невизнання за іншими права на неспокій. Обидва образи наділені характерологічними ознаками сценарних типів Переслідувача і Переслідуваного. В «Одержимій» розгортається конфлікт інтелектуальний, виражений в дискусійній формі. Вчинки з'являються лише в останній четвертій частині. І.Франко відзначав домінуюче ліричне начало драматичної поеми і Леся Українка сама це визнавала. Чи не тому ігрова напруга створюється агоністичним діалогом, в якому функції Переслідувача і Переслідуваного переміщуються з образу на образ в різних точках розвитку конфлікту.

Ігровий ритм, створений діалогом, не порушується і тоді, коли письменниця вводить монологи Міріам. В них образ героїні роздвоюється, поєднуючи дві функції – Переслідувача і Переслідуваного. Їх балансування виявляється в сумнівах і ствердженнях, в думках про бажане і можливе. Лише в заключному короткому монолозі Міріам проявляється одна функція – Переслідувача. «Одержима духом» досягає мети – самопожертви з любові до Мессії. Саме це досягнення мети і є ігровою розв'язкою. У творі відсутній образ, який виконував би функцію Посередника, бо відсутній і елемент рівноваги в конфлікті.

В четвертій частині драми з'являється кілька нових персонажів, розширюються рамки дії. Образи Йоганни та

Старого виконують функцію Рятівника. Стаючи на захист Мессії, Йоганна і Старий активізують Переслідувача – Міріам. Такий розвиток дії урізноманітнює варіантність форм конфлікту. Слуга і Преторіанець, які є носіями сценарного типу Простака, не беруть безпосередньої участі в конфлікті, але їх дії посилюють напругу, підводять Переслідувача до вчинку, яким завершується конфлікт, або, як уже зазначалось, настає ігрова розв'язка.

Обсяги і мета статті не передбачають більш глибокого аналізу, який пов'язав би особливості творення сценарних типів з типом конфлікту та жанровими ознаками. Проте навіть схематичний виклад основних положень і спостережень дає підстави для застосування системи сценарних типів до розгляду внутрішньої ігрової структури драматичного твору при вирішенні проблеми реалізації причинно-наслідкового зв'язку між автором і образами драми.

Наукова перспективність літературознавчої спадщини М.Рильського

«Неокласики», до яких у свій час належав М.Рильський, були в певному розумінні універсалами в літературі. Непересічна поезія, талановиті переклади, висококваліфіковані літературні й мовознавчі студії – ось спадщина, яку залишили після себе М.Зеров, М.Драй-Хмара, П.Филипович, Юрій Клен (О.Бургардт), М.Рильський.

Спектр літературознавчих інтересів Максима Рильського був досить широким. Це статті про «Слово о полку Ігоревім» («Безсмертна пам'ятка»), творчість Т.Шевченка («Тарас Шевченко»), І.Франка («Іван Франко – майстер художнього слова»), І.Карпенка-Карого («Гордість української драматургії»), Лесю Українку («Слово про Лесю Українку»), М.Коцюбинського («Ласкава зірка»), В.Стефаніка («Передмова до збірки «В.Стефанік. Рассказы»). Часто вчений звертався до літературно-критичних оцінок творчості своїх сучасників, зокрема П.Тичини, О.Довженка, Остапа Вишні, Ю.Яновського, М.Бажана, А.Малишка, М.Стельмаха. Не обминув увагою Максим Тадейович і постатей шанованих ним російських письменників О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя, Л.Толстого, А.Чехова, Максима Горького, В.Маяковського, білорусів Янку Купалу, Якуба Коласа, вірменина Аветіка Ісаакяна, угорця Єгіше Чаренца.

Абсолютно очевидно, що за цими розвідками стоїть глибокий знавець літератури – вітчизняної та світової, тонкий цінитель художнього слова, вправний аналітик. Проте всі ці риси автору не завжди вдавалося реалізувати у своїх працях. Максим Тадейович – єдиний з «п'ятірного грона», у кого залишилася можливість жити й творити «на

нашій – не своїй землі». Це право було дароване дорогою ціною – вимушеною зміною естетичних ідеалів, втратою художніх вартостей у поетичній творчості, ідеологічною обмеженістю літературознавчих досліджень. Як болісне визнання вченого сприймається нині фраза у завершенні статті «Олександр Блок»: «Написане – ніяк не літературний етюд, а тим більше не історико-літературна стаття з претензією на вичерпну характеристику Блока. Це замітка читача, який ще з юних літ захоплено читав із своїми друзями Блокові поезії. Це роздуми поета, на все життя зачарованого прекрасним і гірким голосом автора «Стихов о Прекрасной Даме» й «Возмездия». Справді, деякі статті мають характер «заміток читача», «роздумів поета». До них можна віднести такі, як «Ласкава зірка», «Буревісник», «Він житиме завжди», «Семен Скляренко і його роман «Володимир». Проте Максим Тадейович прекрасно розумівся у принципах і законах справжньої науки. Одне із свідчень цьому – стаття «Від давнини до сучасності» про «одного з найглибших і найтонших наших літературознавців» О.І.Білецького. Свідченням того, що потужний інтелект М.Рильського, талант науковця проривався крізь соцреалістичну рамкованість, є немало відкриттів, окреслених проблем для майбутнього вивчення. Скажімо стаття «Тарас Шевченко», в якій досліджується співвідношення романтизму й реалізму в творчості Кобзаря, є канонічною для аналізу літературних синкретичних явищ. Із праці «Балада Шевченка «У тієї Катерини» постає проблема ліро-епізму в сучасній літературі. Наведемо цитату із розвідки «Жіноча лірика» Шевченка»: «Шевченко пише про них (героїнь – В.Б.) так, неначе говорить від їх імені, живе їх життям, бачить світ їх очима. Але єсть у Шевченка низка творів, написаних уже прямо від жіночого імені». Пропонується своєрідна грань «теорії ліричного героя» – тяжіння чоловічого

суб'єктивно-авторського начала над жіночим образом суб'єктом, що можна розглядати і у філософському розумінні, як реалізацію енергії «янь» (чоловічої) через енергію «їнь» (жіночу).

У статті «Іван Франко – майстер художнього слова» вчений торкається питання гармонії естетизму і соціальної спрямованості творчості. Це явище гармонії не надто часте в літературі і заслуговує на глибоке дослідження.

Увага до впливів та взаємовпливів – характерна ознака більшості статей М.Рильського. І в контексті питання про світові літературу актуальною є проблема асиміляції інонаціонального елемента, його органічного вrostання в національну творчість. У невеликій за обсягом статті «Про Чехова» Максим Тадейович пропонує свій погляд на «аполітичність» письменника, психологію його творчості, стилістичне новаторство в прозі, еволюцію Чехова від «описовості» до «вміло підібраних найхарактерніших деталей», сутність поезики, нове слово в драматургії. Цю працю можна наводити як зразок лаконізму і глибини думки вченого.

Приклади можна було б продовжувати. Та згадаємо ще одну фразу М.Рильського із «Слова про Лесю Українку»: «Я не сказав і половини того, що збирався сказати, перечитуючи Лесині твори... Я багато чого не сказав». Останні слова трагічно-символічні для долі видатного поета і вченого. Прикро, що не вдалося втілити юнацьку мрію – «своє життя не проданим донести», бо жити довелося в жорстокий час із жорстокими звичаями. Максим Рильський усвідомлював це і на схилі років писав, посилаючись на великого француза:

*Є така поезія Верлена
Де поет себе питає сам
У гіркому каятті: «Шалений!
Що зробив ти із своїм життям?»*

Поезія як генератор наснаги. (Шляхи та особливості драматизації лірики О. Ольжича)

Можливо і правий був свого часу Бернард Шоу, коли виголосив, що «головний урок історії полягає в тому, що ніхто не здобуває уроків з уроків історії». А чи на багатьох українців подіяло «холодним душем» шевченківське – «славних прадідів великих правнуки погані»? Навряд. Бо тихо погодились і сумирно животили протягом багатьох десятиріч. Та давно вже настала пора спростувати і сентенцію Шоу, і сарказм Кобзаря, відроджувати нашу історичну і духовну пам'ять. І належне місце в цій пам'яті має посісти О.Ольжич (Кандиба) – громадянин, науковець, поет.

В цьому спостереженні деяких рис Ольжича-поета автор керувався принципом, проголошеним, зокрема Миколою Неврлим: «... в цивілізованому світі єдиним і вирішальним критерієм при поцінуванні твору була і буде мистецька вартість його...»¹.

Розглядаючи поетичну творчість О.Ольжича з точки зору визначення її як поезії спонукання до активної дії, поезії інтелектуального збудження, варто акцентувати увагу на деяких елементах поетики, які є, на наш погляд, досить важливими в реалізації авторських задумів. Тим більше, що для самого автора його твори були великою мірою генератором наснаги, тобто мисленно-візуальне осягнення сотвореного було для нього рефлексогенним.

Характерною особливістю лірики О.Ольжича є її драматизація, тобто спроба зорово-дієвої передачі ліричного переживання. Ця риса послідовно простежується

¹ Неврлий М. Муза мужности й боротьби // Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С.5.

в таких поезіях як «Л.Мосендзові», «І дні, і ночі...», «Дон Хозе», «Бог ясний між людьми ходить», «Товариш» та ін.

Так, вірш «Л.Мосендзові», хоча і має три строфи, але досить складний композиційно. Тут лірична медитація автора розпадається на полігłosну систему, яку упереджують авторські ремарки, що в свою чергу мають об'єктно-відчужений характер:

*Поважна мова в рочистих вітрин,
Уривчасті передвіку аннали.
«Ми жали хліб. Ми вигадали млин.
Ми знали мідь. Ми завжди воювали».*

В ліризованих монологіях голосів, а їх тут три, домінує система принципів, характерних для сповіді, яка в свою чергу вміщує кілька часових пластів, вибудованих в єдиний ланцюг художніх подій. Посилена драматизація цього твору досягається також шляхом динамізації подій через їх предметно-особистісне звучання в голосах. Але це звучання різнохарактерне: з одного боку воно історично-побутове, з другого – історично-героїчне, і врешті, інтимно-побутове.

Поезія «І дні, і ночі» також являє собою полігłosну ліричну медитацію з інтимно-побутовим звучанням. Але тут полігłosність радше нагадує внутрішній діалог-роздум з різноособовими формами у звертаннях: «ми взяли», «верніть», «вдивляйся». А динамізм та драматична напруженість діалогу досягаються чергуванням запитальних, розповідних, спонукальних висловлювань з вкрапленнями окличної інтонації. І, врешті, останні три рядки виокремлюються як коментар-підсумок, як розв'язка інтелектуально-почуттєвого напруження:

*О, шал непогамованих, хотінь,
О, ласка – путь коротку і квапливу
Скінчити незмірмістю пориву!..*

Яскравим прикладом драматизованої лірики О.Ольжича є поезія «Бог ясний між людьми ходить». Це, свого роду, міні-поема. Події в ній розвиваються, як в одноактній п'єсі. Текст твору побудований за схемою середньовічної містерії. Крім цього, в ньому алюзорно відчуваються традиції шкільної драми («Царство природи людської»). Динамізм вірша створюється різкою зміною картин-яв. Видовищність драматичної сцени створюється емкими ремарками, сутність яких – не тільки розподіл реплік, не так коментар-ілюстрація, як спонування образів до сценічної поведінки. Строфи, крім останньої, розчленовані на монологи. А в сукупності – це інтелектуалізований діалог Бога з Дияволом. Підтекст цього діалогу дозволяє однозначно поставити цю драматизовану міні-поему в один ряд з такими творами, як «Фауст» Гете, «Манфред» Байрона, «Мойсей» Франка. Видовищною і драматичною є заключна частина, яка доконаністю акцентованих дій підводить підсумок діалогу, суть якого в інтелектуальності катарсиса:

І на землю одні упали.

І схопились другі на ноги.

Закурились по них дороги...

І сліди всі по них пропали.

В приведених та інших поезіях О.Ольжича зустрічаємо широкий спектр прийомів і засобів, якими досягається драматизація. Це – динамічність змінюваних картин; спонукальний коментар-ремарка; напруженість монологу та діалогу; видовищність сцен; ємкість слова; а створення підтексту з потужною інтелектуальною напругою – це, фактично, інша драматична картина, сутність якої – зіткнення двох художніх категорій, в результаті чого настає драматичне вирішення.

Навчальне видання

БІЛОБРОВЕЦЬ
Володимир Володимирович

**Студії з філології Житомирщини:
історія, теорія**

Білобровець В.В.

Б 56 Студії з філології Житомирщини: історія, теорія /
В.В. Білобровець. – Житомир: ЖДУ, 2008. – 72 с.

Навчальний посібник призначений для ознайомлення студентів з долею, педагогічною і науковою діяльністю яскравих персоналій філологічної галузі нашого краю і, зокрема, ЖДУ ім. І.Франка, з літературними та науковими виданнями, зі зразками концептуального аналізу художніх творів письменників-земляків. Вміщені розвідки допоможуть студентам краще зрозуміти непересічність і значимість наукової та літературної спадщини Житомирщини, відчутти близькість і причетність до цих славних традицій.

УДК 821.161.2-1
ББК 83.3 (4 Укр)6

Підписано до друку
Формат 60×84/16. Гарнітура Times.
Умовн. друк. арк. 2,6